

Tijdschrift voor Gregoriaans

1996-4

Jaargang 21, nummer 4, november 1996

Verschijnt driemaandelijks

Redactie:

Marie-Louise Egbers, Ike de Loos, Martien Verzijl, Theo de Wit.

Redactie: Catharinastraat 81, 4811 XG Breda

tel. (076) 522 14 58

Administratie: Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot

tel. (013) 533 10 94

Kopy voor het volgende nummer dient uiterlijk 15 december 1996 op het redactie-adres aanwezig te zijn.

Abonnementsprijs per kalenderjaar: fl. 30,- (BEF 550),

losse nummers (ook van oude jaargangen) fl. 9,- (BEF 180), themanummers fl. 12,50 (BEF 250).

Postrekening nr 39586

Bankrekening nr 42.06.65.323

Voor België: ABN-AMRO Hasselt nr 720-5202086-85

t.n.v. Stichting Amici Cantus Gregoriani te Geldrop.

Het TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS is een uitgave van de Stichting Amici Cantus Gregoriani en richt zich op allen, die zich verbonden weten met het gregoriaans.

Bestuur:

A. Peters o.f.m., voorzitter

Mauritsstraat 104, 3583 HW Utrecht

M. Lambriex, secretaris

Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot

H. Berkers, penningmeester

Sporkehout 58, 5667 JG Geldrop

M-L. Egbers

Catharinastraat 81, 4811 XG Breda

B. Lamers

Leuvenlaan 9, 5628 WE Eindhoven

I. van Leijen

Mondriaanlaan 6, 6708 NG Wageningen

P. Mennen

Bunderkensven 1, 5646 HD Eindhoven

Inlichtingen, ook voor advertenties, bij de administratie

Druk: Drukkerij Van Stiphout B.V. - Helmond.

ISSN: 1380-9776

Bij de voorplaat:

St. Gregorius en zijn schrijver, ca. 984.

Registrum Gregorii, Trèves, Stadtbibliothek

TIJDSCHRIFT
VOOR
GREGORIAANS

INHOUDSOPGAVE
JAARGANG 21
1996

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

INHOUDSOPGAVE JAARGANG 21 (1996)

ARTIKELEN	AUTEUR	No	PAG.
Het Officium Pastorum, drama of liturgie?	Johan Schoenmakers	1	16
Het Officium Pastorum, ofwel Het spel van de herders bij de kribbe	Louis Krekelberg	1	32
Middeleeuwse kerkelijke gebruiken in Zutphen	Jos Hartman	2	61
Een processie in de Walburgiskerk	Ike de Loos	2	72
Statio ad Sanctam ...	Theo de Wit	3	82
De Romeinse liturgie en de Oud-Romeinse zangen.	Marcel Zijlstra	3	96
Architectuur en muziek	Dick Pouderoyen	3	102
Het feest van Kerkwijding	zr. Elia Niele o.s.b.	3	114
De geschiedenis van het Kathedrale Officie	Aarnoud Heerings	4	130
De ambrosiaanse Lucernaria	Joost van Gemert	4	140
BOEKBESPREKING			
De Ordinarius van de Utrechtse Sinte Marie, door K. Vellekoop (ed).	Ike de Loos	3	126
Gezangen voor Liturgie vernieuwd	Marie-Louise Egbers	3	bijlage
Vormen en stijlen in het gregoriaans, door J. Valkestijn	Ike de Loos	4	162
CD BESPREKING			
Mis en completen van St. Willibrord, door het U.S.G.K. o.l.v. J. Boogaarts.	Marcel Zijlstra	1	39
Psallite Sapienter, door Hartkeriana o.l.v. Eugeen Liven d'Abelardo	Ike de Loos	4	161
KOORPRAKTIJK			
Sicut cervus	Marie-Louise Egbers	1	10
Zend, Heer, uw Geest	Marie-Louise egbers	2	53
Het feest van Kerkwijding	zr. Elia Niele o.s.b.	3	114
De aarde opent haar schoot	Marie-Louise Egbers	4	157
LITURGIE			
Water, bron van leven	Ton Peters, o.f.m.	1	2
Vuur, teken van leven	Ton Peters, o.f.m.	2	46
Aarde, plaats van leven	Ton Peters, o.f.m.	4	150

UIT HET KOOR GEKLAPT

Schola Gregoriana Sancti Lebuïni	Jan Bernards	1	41
Schola Cantorum Leeuwarden	Frans Peters	2	78
Gregoriaans koor Cum Jubilo	Bernard Deheegher	4	165

VERSLAGEN

Promotie Ike de Loos	Ben Lamers	1	44
Een cursus met een kriebel in de keel?	Vincent Nije Bijvank	4	164

Het gregoriaans boeit velen, anders zou een stichting als de onze niet bestaan, en zouden we niet steeds een tijdschrift als dit blijven uitgeven ... Om het ieder zoveel mogelijk naar de zin te maken proberen we steeds een nummer met veel variatie voor u het licht te doen zien.

En zo kan het gebeuren dat we in één aflevering van het tijdschrift diverse thema's de revue zien passeren.

We beginnen in het verleden – en we moeten dan wel 1000 jaar terug! – wanneer we ons licht laten schijnen over het Kathedrale Officie, veel minder bekend dan het monastieke ...

En over “licht” gesproken, zo komen we vanzelf uit bij de ambrosiaanse Lucernaria, waar we allemaal wel eens van gehoord hebben, maar hoe zit het nu precies?

Na “geschiedenis” en “licht” hebben we een ander thema in dit nummer: “aarde” als plaats van leven; als Moeder Aarde; als een plaats om te wonen; als Gods eigendom waar het heil geschiedt.

De koorpraktijk echoot dit thema, vindplaatsen in het Graduale passeren de revue ... juist in dit nummer, want vooral in Advent en Kersttijd speelt de aarde liturgisch een belangrijke rol.

Moge het bijdragen aan een goede voorbereiding op het Kerstfeest.

De redactie wenst u een Zalig Kerstmis en een gezegend 1997 met alle goeds! ■

VERHOGING BIJDRAGE

De titel van dit schrijven is voor u waarschijnlijk al veelzeggend en meteen duidelijk.

Inderdaad is het noodzakelijk de jaarlijkse bijdrage te verhogen om het tijdschrift kostendekkend te houden; dit ondanks het feit dat velen van u spontaan reeds een hogere bijdrage betalen (blijven doen a.u.b.!).

Met name de introductie van de themanummers en de nieuwe lay-out geven aanleiding tot deze stap.

Ik ben er echter van overtuigd dat u beide zaken als zeer waardevol ervaart.

De verhoging gaat in per 1-1-1997.

binnen Nederland:

Voor het binnenland wordt de prijs NLG 35,- (koorabonnement NLG 70,-)

buiten Nederland:

Tot nu toe waren de prijzen voor Nederland en het buitenland gelijk. De posttarieven voor het buitenland zijn per aflevering echter NLG 1,66 (per jaar $4 \times 1,66 = 6,64$) hoger. Door het grote aantal buitenlandse abonnementen wordt het noodzakelijk deze hogere kosten daadwerkelijk door te berekenen. Daarom wordt de prijs

voor België BFR 750,-

Overige landen NLG 40,-

Ik spreek tot slot de hoop uit dat uw leesplezier nog zodanig toeneemt dat het de aangekondigde prijsverhoging meer dan compenseert.

De penningmeester. ■

1.1 Inleiding

Als we het woord 'officie' horen, denken we aan kloosters, waar monniken op gezette tijden in de koorbanken bijeen komen om te bidden. We denken aan het gregoriaans en in onze verbeelding horen we de monniken hun schier eindeloze psalmen reciteren. In onze huidige tijd is dit beeld redelijk adequaat, al is het verleidelijk om ons de kloosters wat 'voller' voor te stellen dan in de praktijk vaak het geval is en wordt het officie tegenwoordig meestal in de volkstaal in plaats van in het Latijn gebeden.

Bij het woord 'officie' denken we dus niet in de eerste plaats aan een kathedraal of een parochiekerk. We denken aan een kloosterlijk (monastiek) officie. Vanuit de actualiteit bezien: terecht. In veel kathedralen en parochiekerken worden slechts incidenteel de vespers gevierd en de andere onderdelen van het officie, zoals de completen, komen zo mogelijk nog minder aan bod. Er zijn echter tijden geweest (tot ongeveer het jaar 1000), dat ook in de kathedralen een eigen officie gebeden werd, ook wel kathedraal officie genoemd. Over de geschiedenis en opbouw van dit officie gaat dit artikel. Aan het eind van dit artikel ga ik in op de structuur van de vespers uit de ambrosiaanse ritus, omdat hierin veel elementen uit het oude kathedrale officie bewaard zijn gebleven.

1.2 Terminologie

Het onderscheid tussen kathedraal en monastiek officie gaat terug op de Zwitserse grondlegger van de vergelijkende liturgiewetenschap Anton Baumstark (1872-1948). Hij maakte bij zijn onderzoek een strikt onderscheid tussen het kathedrale officie, zoals dat gebeden werd rond een bisschop in zijn kathedraal en het monastieke officie, zoals dat gebeden werd in de kloosters. Volgens Baumstark zijn beide officies geheel verschillende concepten met geheel eigen uitgangspunten.

Voor alle duidelijkheid: Baumstarks onderscheid valt dus niet samen met wat we nu 'Romeinse' en 'monastieke' ordo noemen. De Romeinse ordo is de regeling van de liturgie voor alle seculiere kerken en onder de monastieke ordo vallen de (onderling verschillende) liturgische regelingen van de kloosterordes, zoals de Benedictijnen en de Karmelieten. Uit het artikel zal blijken, dat zowel de 'moderne' Romeinse als 'moderne' monastieke ordo tot Baumstarks monastieke concept gerekend moeten worden en het kathedrale officie in onze moderne tijd alleen nog in Milaan bestaat.

2.1 Het kathedrale officie

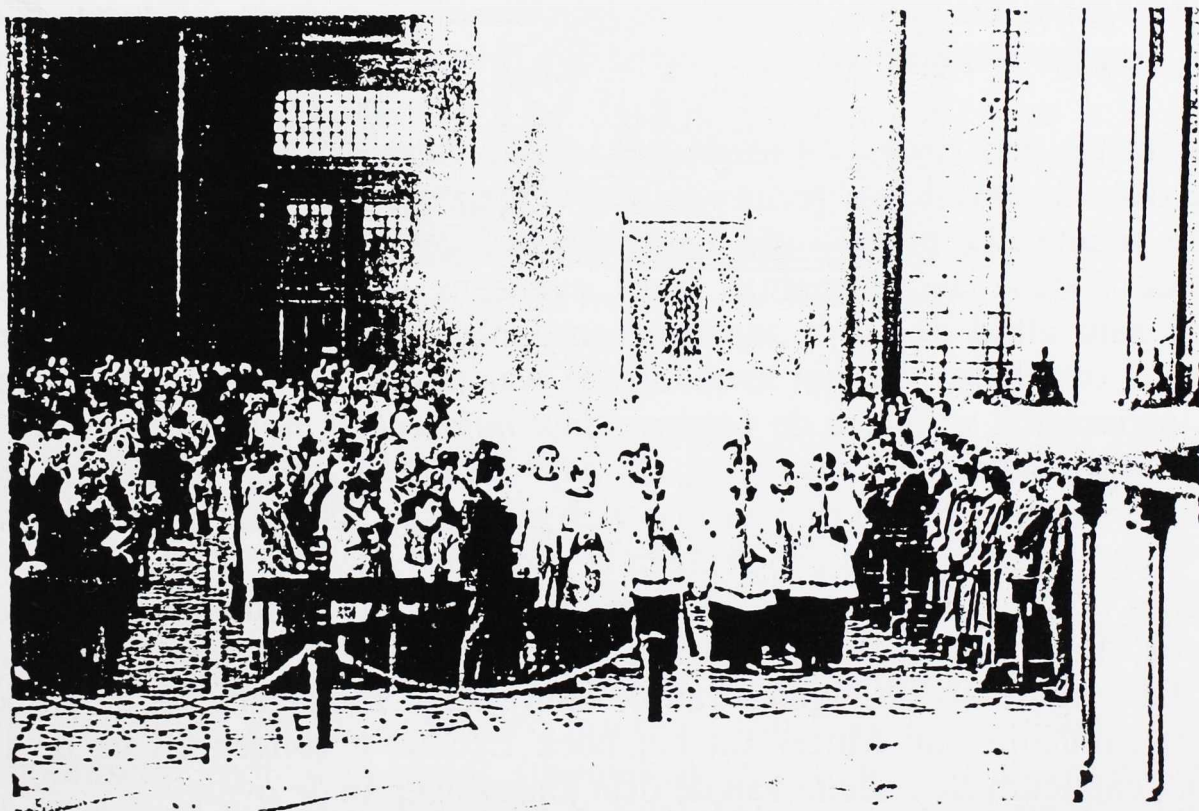
De geschiedenis van het kathedrale officie neemt een aanvang als in 313 met het

* Arnoud Heerings studeerde muzikwetenschap en is bestuurslid van het Utrechts Studenten Gregoriaans Koor. Hij is daarnaast actief als dirigent van diverse gregoriaanse ad hoc gezelschappen, waaronder een groep die zich toelegt op ambrosiaanse liturgie.

Edict van Milaan onder keizer Constantijn de Grote (274-337) het Christendom een officiële status krijgt in het Romeinse Rijk. De christelijke Kerk kon vanaf deze tijd de catacomben verlaten en een bovengronds bestaan opbouwen. Gesteund door de Romeinse keizer mocht de christelijke Kerk zich - bloedige incidenten daargelaten - in alle rust organiseren. De Kerk begon een imposant bestuursapparaat op te bouwen, stichtte bisdommen en kloosters over het gehele Romeinse Rijk, kon tijdens synodes en concilies ongestoord beraadslagen over de christelijke leer en bouwde overal kerken en doopkapellen. Het op grote schaal beschikbaar komen van openbare, rijk gedecoreerde christelijke kerken gaf aanleiding tot een grote bloei van de christelijke liturgie.

In de loop van de 4e eeuw werden de 'bovengrondse' bisschopskerken in de steden, de kathedralen, de belangrijkste centra van het officiële liturgisch leven. De bisschop, veelal vergezeld van zijn geestelijkheid en het volk, vierde hierin op elke zondag de eucharistie. Naast de eucharistie ontstonden cycli van kleinere dagelijkse liturgische diensten. Deze cycli bestonden oorspronkelijk uit slechts twee diensten: de lauden die 's morgens gevierd werden en de vespers in de avond.¹ Op de vooravond van alle zondagen en de grote feesten (zoals natuurlijk Pasen) werd daarnaast een vigiliedienst gevierd.²

Het kathedrale officie was een populair gebeuren en bracht veel volk op de been, met name in de grote pelgrimssteden, zoals Rome en Jeruzalem, maar ook in andere steden als Constantinopel, Antiochië, Alexandrië, Milaan, Lyon en Toledo. Hoewel de precieze opbouw per kathedraal verschilde en deze in de meeste gevallen slechts zeer globaal te achterhalen is, kan wel worden gesteld, dat de kathedrale liturgie een uitermate imposant en ceremonieel karakter had met veel aandacht voor de christelijke symboliek. Het kathedrale officie was voor de gehele christelijke gemeenschap een feest.

Er werden kaarsen aangestoken, wierook gebrand en de in schitterende gewaden gehulde geestelijkheid trok met veel pracht en praal in processie door de kerk. De liturgische zang was afwisselend (responsories, antifonen, hymnes) met veel re-freinachtige elementen voor het volk en een beperkte psalmodie. Vaak was er een uitgebreide liturgische taakverdeling voor de bisschop, aartsdiaken, diaken, subdiaken, cantor, etc. Het karakter van het kathedrale office was in de eerste plaats lof aan God en smeekgebed tot God en per se geen liturgie van het woord. Er kwamen, behalve op zondag, geen lezingen voor uit de Bijbel.

2.2 Lauden, vespers en vigilies

Tussen 381 en 384 reisde de Spaanse non Egeria door het Heilige Land en in haar overgeleverde reisverslag heeft zij bijzonder gedetailleerde aantekeningen gemaakt van het kathedrale officie van Jerusaleem. Als we deze aantekeningen combineren met de overige bronnen krijgen we het volgende beeld. Zoals reeds naar voren kwam bestond het kathedrale officie uit twee dagelijkse diensten ('s ochtends en 's avonds) en een wekelijkse vigilie. De kern van het ochtendofficie werd veelal gevormd door het bidden van (boete-)psalm 50 (51) en/of psalm 62 (63). Hierna zongen de gelovigen een canticum en vervolgens dagelijks de lofpsalmen 148 tot en met 150 afgewisseld met gebeden en voorbeden voor de noden van de gemeenschap. De naam van de ochtenddienst, de lauden, werd ontleend aan het zingen van deze lofpsalmen. Tijdens de lauden op zondagen klonk de hymne *Gloria in excelsis*³ en las de bisschop voor uit het evangelie.

Een belangrijk element in het kathedrale avondofficie (de vespers) was het ontsteken van de lamp door de diaken, bij het vallen van de avond. Tijdens het binnenbrengen van het licht in de kerk werd het lucernarium gezongen, een gezang dat in veel kathedrale riten is overgeleverd. De brandende lamp werd door de bisschop of de diaken gezegend. De symboliek van de brandende lamp in de duisternis is evident: de lamp was het symbool voor de verrezen Christus, het licht dat schijnt in de duisternis.

Deze lichtritus was reeds een onderdeel van de vroeg-christelijke agape-maaltijden en werd door de christenen vermoedelijk overgenomen uit de heidense cultuur. Ook is er een belangrijke parallel aan te wijzen met de Joodse *chaburah* maaltijd. Tijdens deze Joodse avondmaaltijd werd eveneens een avondlamp gezegend. De zegening nam altijd de vorm aan van een dankgebed aan God. Een ander zelden ontbrekend onderdeel van het avondofficie was psalm 140 (141). Deze psalm was vooral toepasselijk vanwege de verzen: "*laat mijn gebed mogen stijgen als wierook omhoog tot uw aanschijn; moge het, als mijn handen ik ophef, tot een avondoffer u zijn*". In Jeruzalem voegde de bisschop zich pas na de lichtritus bij de gelovigen om de voorbeden te lezen en de aanwezigen te zegenen.

De vigilies op de vooravond van de zondag bestond uit psalmen, gebeden en soms een preek. Baumstark spreekt van een raamwerk van 12 lezingen voor zowel de vroege Paasvigilie als de vigilies van de eenvoudige zondagen. Na de zesde lezing werd het canticum van Mozes uit het boek Exodus gezongen en na de twaalfde lezing het canticum *Benedicite* van de drie jongelingen in de oven.

3.1 Het monastieke officie

Als we het wereldlijke kathedraal officie uit de woelige steden vergelijken met het monastieke officie valt in de eerste plaats op, dat het monastieke officie een totaal ander karakter heeft. Het monastieke officie is soberder, rechtlijner dan zijn kathedrale evenknie en minder thematisch van karakter. Het kloosterofficie ontstond eveneens in de vierde eeuw, maar onder geheel andere omstandigheden. Hier waren het de Egyptische woestijnmonniken die zich terugtrokken uit het officiële kerkelijk leven om te leven in stilte op zoek naar God.

Woestijnkluizenaars op een fresco in een van de kapellen van het Makarius-klooster, Ethiopië

De radicale woestijnmonniken huldigden het ideaal van het 'eeuwig gebed' en zij ontwikkelden de gewoonte om het *gehele* Boek der Psalmen cyclisch door te bidden.⁴ Een cyclus kon verschillende lengtes aannemen: een nacht (zoals in de Sinai), een dag, een week, enz. Zij deden dit ofwel alleen, maar ook wel gezamenlijk onder leiding van een abt-vader, waarbij de gezamenlijke activiteit vooral als een *oefening* in gebed werd gezien. Om hun ideaal dichterbij te brengen brachten zij het aantal dagelijkse gebedsoefeningen van twee naar vaak zeven of acht.

Het cenobitische monniken-ideaal (monniken levend in een gemeenschap) verspreidde zich zeer snel over de gehele christelijke wereld en ook de uitoefening van

het bisschopsambt werd door het ascetische monniken-ideaal beïnvloed. De bisschoppen gingen steeds meer een soort kloosterleven leiden en verzamelden een clerus om zich heen met wie zij een leefgemeenschap vormden. De bisschoppelijke liturgie werd vervolgens bijna overal aangepast aan de idealen van het monnikendom. Dit had tot gevolg, dat ook in de kathedrale officies in de grote stedelijke centra reeds vanaf het eind van de vierde eeuw elementen uit het monastiek officie werden geïntegreerd. Hierbij ging het vooral om het cyclisch bidden van het Boek der Psalmen in combinatie met de invoering van de 'kleine' uren⁵ en het cyclisch lezen van de Bijbel voor zover dit niet reeds tijdens de eucharistie gebeurde. De integratie van monastieke elementen vond niet op elke plaats even snel plaats, maar er zijn bijna geen gevallen bekend, waar het kathedrale officie 'ongeschonden' de eeuwen kon trotseren.

Deze ontwikkeling gaf aanleiding tot het naast elkaar bestaan van drie officie-typen: 1) het kathedrale officie van de bisschopskerken en 2) het tegelijkertijd ontstane Egyptisch-monastiek officie. Reeds vanaf het laatste kwart van de vierde eeuw komt op de plaatsen waar in een vroeg stadium een klooster werd toegevoegd aan een seculiere kerk een synthese tussen de vormen 1) en 2) tot stand. Deze synthese wordt 3) stedelijk-monastiek officie genoemd. Dit type komt o.a. naar voren uit het genoemde reisverslag van Egeria, omdat de monastieke gemeenschap van Jerusaleem reeds een duidelijk stempel op de kathedrale liturgie had gedrukt. Hierbij dient te worden aangetekend, dat alle typen in dezelfde tijd naast elkaar voorkomen.

3.2 De verbreiding van het monastieke officie

Het monastiek officie heeft uiteindelijk bijna alle andere officie-vormen verdrongen. Dit geldt vooral voor Rome, de Pausstad. Er zijn zeer weinig bronnen die het bestaan van een kathedraal officie in Rome bevestigen. Dit wordt voornamelijk verklaard door het feit, dat monniken al vroeg de leiding hadden over de basilica's in de stad. Ook Benedictus leefde en werkte in de omgeving van Rome. Bij het schrijven van zijn regel rond 530 te Monte Cassino, vlakbij Rome, kon hij reeds putten uit een rijke monastieke traditie, die weinig ruimte had gelaten voor de ontwikkeling van een kathedrale traditie. In de regel van Benedictus zijn dan ook weinig kathedrale elementen te vinden.

In andere plaatsen was de kathedrale traditie dieper in het liturgisch leven verankerd, vooral natuurlijk in de grote stedelijke centra die reeds vroeg een kathedraal hadden, zoals Poitiers, Tours, Milaan en Toledo. Uit de verslagen van verschillende synodes in het Rijk der Franken en op het Iberisch schiereiland wordt echter toch duidelijk, dat monastieke gebruiken zich vanaf het midden van de zesde eeuw een plaats beginnen te verwerven in de kathedrale officies.

In het Oosten behield vooral de Oostsyrische ritus veel kathedrale elementen. Deze ritus kent, bijvoorbeeld, slechts drie canonieke uren: een dienst in de nachtelijke uren, een bij het aanbreken van de morgen en een bij het vallen van de avond. Er is incidenteel wel sprake van enkele 'kleine' uren, maar deze komen alleen op de weekdays in de Veertigdagen tijd voor. Ook in de Byzantijnse ritus zijn nog veel kathedrale elementen terug te vinden. Hier doet zich overigens het curieuze feit voor, dat zowel kathedrale als monastieke elementen in het officie zijn opgenomen,

hetgeen gedeeltelijk een verklaring is voor de welhaast excessieve lengte van sommige officiediensten.

Vanuit Rome verbreidde het monastieke officie zich over geheel de Westerse wereld. Onder Gregorius de Grote († 604) brachten Benedictijner missionarissen het monastieke officie naar Engeland. Vanuit Engeland gingen onder andere Willibrord en Bonifacius ongeveer een eeuw later scheep naar het continent om in het huidige Duitsland, Frankrijk en Nederland dit zendingswerk voort te zetten. Met toestemming van de plaatselijke heersers (met name de Frankische staatsmacht) werd bijna overal geprobeerd het Romeins monastiek officie in te voeren. In dit verband dienen vooral de activiteiten van de Benedictijner bisschop Chrodegang (742-766) genoemd te worden die zijn kathedraal te Metz tot een belangrijk centrum maakte ter verbreiding van de Romeinse liturgische gebruiken.

De invoering van het monastiek officie bleef echter een moeilijke zaak. Pas onder Karel de Grote kon het Frankische Rijk bogen op een zekere mate van op Rome geschoeide uniformiteit. Vanaf 789 liet hij alle kandidaten voor de geestelijke stand de Romeinse liturgie en liturgische zang (voor zowel de mis als het officie) studeren en in 805 werd per wet geregeld, dat de liturgie alleen volgens de Romeinse ordo gevierd mocht worden. Dit betekende, dat veel van de kathedralen die in hun oude Gallicaanse liturgische traditie nog elementen uit het kathedrale officie hadden behouden nu ook overgingen op het Romeins monastiek officie.

Maar per wet regelen is één ding, de morrende geestelijkheid zo ver krijgen, dat ze universeel uitvoering aan die wet geven is een ander, vooral omdat de introductie van het monastieke officie voor de aan een kathedraal verbonden geestelijkheid een behoorlijke taakverzwaring betekende. Hoewel Karel de Grote tamelijk bedreven was in het breken van de tegenstand van tegenstribbelende bisschoppen kon hij niet verhinderen, dat oude liturgische centra zoals Lyon en Milaan vasthielden aan hun eigen kathedrale gebruiken.

Toch kon niets de opmars van het monastiek officie meer stuiten. Het in 910 gestichte klooster van Cluny groeit al snel uit tot een belangrijk centrum ter verbreiding van het monastiek officie. Het monastieke concept won overal terrein. In de middeleeuwse samenleving zijn het dan ook niet langer de kathedralen maar de kloosters die de hoeders zijn van het officie. Het lijkt geen twijfel, dat in het Westen vanaf 1000 - behoudens uitzonderingen - het monastiek officie de enige overgebleven vorm is. Ook de seculiere kanunniken die vanaf de 11de eeuw het officie in de kathedralen vierden volgden in vrijwel geheel Europa een monastiek concept. Dit wil zeggen dat ook de kapittels een officie baden, dat geënt was op het continue psalmgebed met zeven dagdiensten en een nachtdienst.

4.1 Het kathedrale officie van Milaan; de psalmodie

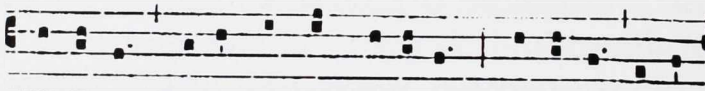
Alleen doordat het aartsbisdom Milaan door de eeuwen heen hardnekkig vasthield aan de eigen liturgische gebruiken zijn zelfs in de hedendaagse Milanese liturgische boeken nog duidelijke sporen van het kathedrale officie bewaard gebleven. De hoogontwikkelde ambrosiaanse muziek is bijvoorbeeld uitsluitend in de lauden, de vespers en de vigilies te vinden; de kleine uren van het ambrosiaanse officie hebben zelfs in de laatste fasen van hun ontwikkeling nooit enige noemenswaardige muzika-

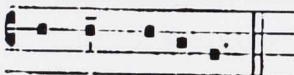
le versiering gekregen. De psalmodie van de kleine uren wordt zelfs geheel zonder antifonen uitgevoerd. Daarnaast fungeert, conform zeer oude kathedrale praktijken, de lofzang van de drie jongelingen in de oven *Benedicite* als een soort Invitatorium (en niet Psalm 94 (95) zoals in het monastieke officie). Het is in dit verband echter niet mogelijk om het gehele officie van Milaan te bespreken; ik zal me daarom beperken tot de vespers.

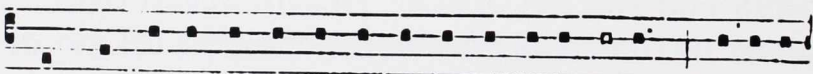
Voor de ambrosiaanse vespers kunnen we terecht bij het *Liber Vespertialis Mediolanensis* uit 1939, uitgegeven door de Spaanse Benedictijn Dom Suñol (1879-1946). Als we ons allereerst richten op de psalmodie, valt een aantal zaken op. Conform de regel van Benedictus wordt het gehele Boek der Psalmen in één week doorgezongen; de psalmen 109 (110) tot en met 147 (147B) komen -behoudens enige uitzonderingen- aan de vespers toe. Dit wijst vanzelfsprekend op een duidelijke monastieke inslag van de Milanese vespers. Op de feria-dagen worden vijf psalmen gezongen, maar op feestdagen wordt dit aantal teruggebracht tot slechts twee, waardoor veel tijd vrijkomt voor de gezangen. Conform de kathedrale gewoonte worden de psalmen (of psalmgedeeltes) van de feesten thematisch geselecteerd uit het Boek der Psalmen. Op de apostelfeesten wordt bijvoorbeeld psalm 18 (19) gezongen en op Goede Vrijdag psalm 21 (22).

Naast de selectie van de psalmen is ook de *manier* om de psalmen te reciteren een ander belangrijk verschil met de Benedictijnse liturgische gebruiken. In de ambrosiaanse psalmodie is de mediant, zoals het gregoriaans die heeft, onbekend. De eerste halfverzen van de psalmen worden dus *recto tono* afgesloten.

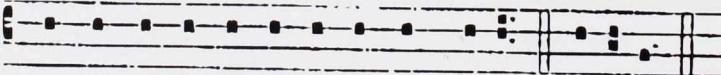
In Ascensione Domini.

P Sál-li-te • De-o nostro, psál-li-te : psál-li-te Re-gi

 nostro, psál-li-te.

1. Omnes gentes,	pláudite má-ni-bus : • ju-bi-lá-
2. Elégit nos haereditátem	su-am : • spéciem
3. Ascéndit Deus in jubilati-	ó-ne : • et Dómi-
4. Regnábít Dóminus super omnes gen-	tes : • Deus se-

1. te Deo in voce exulta-	ti- ó-nis. Psál-li-te...
2. Jacob quam	di-lé-xit.
3. nus in vo-	ce tubae.
4. det super sedem san-	ctam su-am.

Voorbeeld van de ambrosiaanse psalmodie. Alleen het eerste vers heeft een initium. De eerste halfverzen sluiten *recto tono* af.

De acht kerktoonsoorten zijn in Milaan niet systematisch ingevoerd. In het ambrosiaans bepaalt de tenortoon van de antifoon altijd de wijze van psalmodiëren. Dit betekent in de praktijk, dat bij elke antifoon de juiste psalmtoon aangegeven moet worden. Er zijn vier families of series: de Re- (of La-) familie, de Mi- (Ti-) familie, de Fa- (Do-) familie en de So-familie.

Over het algemeen is de ambrosiaanse psalmodie dus eenvoudiger dan de gregoriaanse. Dit heeft twee oorzaken. Ten eerste ligt in het kathedrale officie van oorsprong veel minder de nadruk op de psalmodie, zodat deze zich in Milaan minder fijnzinnig heeft ontwikkeld. Ten tweede heeft het kathedrale officie altijd aan alle gelovigen de mogelijkheid geboden om de psalmen mee te bidden, zodat de formules eenvoudiger zijn gebleven.

4.2 De structuur van de ambrosiaanse vespers

Ook de ambrosiaanse vespers verraden een duidelijke kathedrale achtergrond. Het belangrijkste kenmerk hiervan is flexibiliteit. De vespers van de gewone dagen van de week vertonen een vrij stereotype structuur, maar hier kan in de loop van het kerkelijk jaar aanmerkelijk van worden afgeweken. Dit geldt vooral voor de eerste vespers van Kerstmis, Epiphanie en Pinksteren, wanneer de vespers naar Byzantijns gebruik worden onderbroken door een vigilie (bestaande uit een aantal lezingen plus aansluitende gezangen). Daarnaast vertonen ook de vespers van de Veertigdagentijd een afwijkende structuur.

De vespers beginnen altijd met de klassieke begroeting door de bisschop of diaken: *de Heer zij met u*. Allen antwoorden: *En met uw geest*,⁶ waarna tijdens de reeds besproken lichtritus het lucernarium wordt gezongen. De in een beperkt aantal overgeleverde ambrosiaanse lucernaria zijn waarschijnlijk van relatief recente makelij. Vaak doet de tekst van het lucernarium dienst als een soort motto van het te vieren feest. Met de lichtsymboliek van de aangestoken lamp in het achterhoofd wordt tijdens de eerste vespers van Pasen gezongen: *Alleluia. De Heer is mijn licht en mijn behoud; wat zal ik vrezen?* Tijdens het lucernarium wordt het altaar bewierookt. In veel gevallen volgt op het lucernarium van de zondagen en de eerste en tweede vespers van alle belangrijke feesten een *antiphona in choro*. Op deze antifoon, die in een kring in het koor van de kerk gezongen wordt, volgt geen psalmodie (meer?).

Na de antiphona in choro volgt altijd de hymne, een gebruik dat teruggaat op bisschop Ambrosius († 397). Hierna schrijft het *Vesperale* op de feria-dagen een afsluitend *responsorium in choro* voor, waarna de eerste psalm kan worden ingezet. Op de 'gewone' zondag en alle feria-dagen worden - zoals reeds naar voren kwam - vijf psalmen gezongen. Dit blok sluit af met een kyrie-formule, waarna de bisschop de eerste van vier, of op zondagen vijf, oraties zingt, vergezeld door twee acolieten met een brandende kaars. De ambrosiaanse vespers bevatten geen lezingen. De oraties kunnen met verschillende onderdelen worden afgewisseld, waaronder het magnificat (met voorafgaande bewieroking), een *responsorium in baptisterium* en een antifoon gevolgd door slechts vier psalmverzen. De vespers besluiten met een zegen.

Het oude kathedrale officie kende vele processionele elementen. De vespers in de Dom van Milaan begonnen in het koor. Hier werden de antiphona in choro, de hymne en het responsorium in choro gezongen. De vespers eindigden meestal in een doopkapel.⁷ Tijdens de processie van het koor naar een doopkapel werd een gezang, psallenda genaamd, gezongen. In de doopkapel zelf kon een responsorium ad baptisterium gezongen worden. De ceremonie in de doopkapel werd besloten met een completorium. Indien twee doopkapellen werden bezocht, werden twee completoria gezongen. Uit het een en ander blijkt, dat de Milanese vespers eigenlijk bijzonder toegesneden zijn op een uitvoering in slechts één kerk: de Dom van Milaan.

RESP. *In bapt.*
a Not.

I-dimus * stellam e-jus in o- ri- èn-
te, cu-jus splen- dor il- lúmi- nat mun- dum. * Et nos cum
muné- ri- bus vé- nimus ado- rá- re e- um.
V. Magi ve- né- runt ab o- ri- ènte Je- ro- só- ly-
mam, di- cén- tes : Ubi est qui na- tus
est, Rex Ju- dae- ó- rum? * Et nos...

Het *Responsorium in baptisterio a Notario* van Epiphanie.
Dit gezang wordt in de doopkapel gezongen door de notarius (lagere geestelijke).

Het *Vesperale* geeft gedetailleerde aanwijzingen voor de taakverdeling tijdens de vesperliturgie. Tal van kerkelijke dienaren moeten op bepaalde feesten een vocale bijdrage leveren. Op de zes zondagen van de Advent (de ambrosiaanse liturgie kent er zes i.p.v. vier) zingt de subdiaken het vers van het responsorium in choro, tijdens de eerste vespers van het Kerstfeest (24 december) moet deze echter plaats maken voor de aartsdiaken. Tijdens de tweede vespers van het Kerstfeest (op 25 december) mag de subdiaken weer aantreden. Een dag later, op het feest van de H. Stephanus (26 december), zingt de diaken dit vers.

Een karakteristiek element van de ambrosiaanse vespers is voorts het *responsorium cum infantibus* door de kinderen van de kathedrale Domschool. Het kathedrale jongenskoor zingt een uitgebreid responsorie tijdens veel belangrijke plechtigheden,

zoals in het hele octaaf van Pasen en de eerste vespers van een groot aantal belangrijke Milanese heiligen, zoals de H. Martinus (11 november) en de H. Laurentius (10 augustus). ■

LITERATUUR:

- Baumstark, A.: *Liturgie comparée*. Chevetogne, 1952.
Dix, G.: *The Shape of the Liturgy*. Londen, 1967.
Fellerer, K.G.: *Geschichte der katholischen Kirchenmusik* (twee delen), Kassel, 1976.
Jones, Ch. [ed.]: *The Study of Liturgy*. Londen, 1978.
Liber Vesperalis juxta Ritum Sanctae Ecclesiae Mediolanensis. Rome, 1939.
Mellera, G. en M. Navoni: [ed.] *The Duomo of Milan and Ambrosian Liturgy*. Milaan, 1992.
Taft, R.: *The Liturgy of the Hours in East and West*. Minnesota, 1993.
Wegman, H.A.J.: *Liturgie in de geschiedenis van het Christendom*. Kampen, 1991.
Winkler, G.: "Über die Kathedralvesper in den verschiedenen Riten des Osten und Westens," ALW 16 (1974) 53-102.

NOTEN:

1. De vroege Kerk volgde hiermee het gebruik in de Joodse synagoge. De bereisde bisschop Hilarius van Poitiers († 367) bericht in zijn commentaar op psalm 64: "*De vooruitgang van de Kerk in de vreugde in de ochtend- en avondhymnes is een teken van Gods zorg voor de Kerk. De dag wordt begonnen met gebeden aan God en eindigt met hymnes aan God.*"
2. De Paaswake is zonder twijfel de oudste vigilie. Het gebruik om andere feesten eveneens van een vigilie te voorzien gebeurde dus analoog aan de gebruiken rond het Paasfeest. De vigilies hebben geen parallel in de synagoge.
3. In de vijfde eeuwse Codex Alexandrinus wordt het Gloria aangeduid als 'ochtendhymne' en in veel riten functioneert het nog steeds als zodanig (w.o. de Byzantijnse ritus). Alleen in het Westen heeft het Gloria een sprongetje gemaakt naar de zondagse eucharistie. Op de gewone weekdays volgt het Westen de oude traditie en wordt er geen Gloria gezongen.
4. Dit vormt een belangrijk verschil met het kathedrale officie, waarin bepaalde vaste psalmen (of psalmfragmenten) in de eerste plaats op grond van de toepasselijkheid van de tekst bij een dienst werden geselecteerd en niet op grond van hun numerieke volgorde.
5. Gregorius van Tours (538-594), bijvoorbeeld, schrijft in zijn *Geschiedenis van de Franken*, dat zijn voorganger Injurius de terts en de sext in de kathedrale cursus introduceerde.
6. Deze begroeting komt in de vespers veelvuldig terug. Dit heeft vermoedelijk te maken met het feit, dat tijdens de vespers een aantal malen in processie van locatie wordt gewisseld (koor, doopkapel, enz.). Met de Dominus vobiscum-formule pakt de celebrant de draad weer op.
7. Dit is vermoedelijk een soort imitatie van de kruisverering op Golgotha in Jerusalem. Ook in de Oud-Romeinse ritus (Sacramentarium van Padua) gingen de gelovigen op de feesten van Johannes de Evangelist en Johannes de Doper en gedurende het hele octaaf van Pasen *ad fontes*. De begeleidende gezangen waren nog vaak in het Grieks.

Inleiding

Ildelfonso kardinaal Schuster, van 1929 tot 1954 aartsbisschop van Milaan en degene die aan Gregorio Suñol opdracht gaf tot het opnieuw samenstellen van een ambrosiaans Vesperale, opent het vierde deel van zijn grote studie *Liber Sacramentorum* met een hoofdstuk over de "Eucharistia lucernalis", het oudchristelijke lichtoffer bij het begin van het gemeenschappelijke avondgebed, dat sterk werd geassocieerd met het Laatste Avondmaal en het avondlijk kruisoffer van Golgotha.¹ Deze lichtritus schijnt in Rome nooit ingang te hebben gevonden (of-schoon de *Benedictio luminis* aan het begin van de Romeinse Paaswake er wel mee in verband kan worden gebracht), en misschien heeft Benedictus haar daarom niet opgenomen in de monastieke Vespers. Gevolg daarvan was dat zij in het Westen slechts voortbestond in niet-Romeinse liturgische tradities als de Spaanse (mozarabische) en de Milanese (ambrosiaanse). In de ambrosiaanse traditie is de lichtritus geworden tot het Lucernarium, dat we terugvinden in het door Suñol samengestelde Liber Vespéralis van 1939².

De ambrosiaanse traditie

In de ambrosiaanse traditie zoals die door Suñol wordt weergegeven vindt de lichtritus aan het begin van de Vespers vrijwel dagelijks plaats. Ook is er een corpus van gezangen die de lichtritus begeleiden, en die eveneens Lucernarium heten. In het Liber Vespéralis van 1939 vinden we zestien Lucernaria, die bestaan uit een refrein (caput) met één of twee verzen. De schaal van de Lucernaria varieert nogal. Een aantal ervan is te vergelijken met een gemiddeld gregoriaans responsorium prolixum, maar er zijn er ook die aanmerkelijk grootser zijn, en tenslotte zijn enkele Lucernaria vergelijkbaar met een gregoriaans responsorium breve.

De teksten van de Lucernaria zijn aan de psalmen ontleend, met uitzondering van het Hallelujah (spelling van Suñol), dat voorafgaat aan het vers met Pasen. Ze komen vrijwel alle eveneens voor in de mozarabische pendant van het Lucernarium, het Vespertinum, en ze zijn geselecteerd met het oog op de thematiek van de lichtritus, verbijzonderd naar aanleiding van de liturgische dag. Zo is de tekst van het vers op het feest van de Transfiguratie op de berg Tabor ontleend aan psalm 103 (104), vers 2: "U hebt uzelf met luister en aanzien bekleed; u bent in licht gehuld als in een mantel."

Het Lucernarium *Dirigatur oratio mea* van de vrijdagen in de vastentijd is het enige waarin niet over het licht gesproken wordt. Het refereert echter wel uitdrukkelijk aan het kruisoffer op Golgotha: de tekst bestaat uit achtereenvolgens de verzen 2, 1 en 3 van psalm 140 (141), die door de middeleeuwen in de mond van de gekruisigde Christus werd gelegd.

Het Lucernarium: antifoon of responsorium?

Het ambrosiaanse Lucernarium als muzikaal genre is niet zo eenvoudig te classificeren. Vismans omschrijft het Lucernarium als "een soort antifoon met een of meer verzen"³, hetgeen strookt met onze gebruikelijke opvatting van een antifoon als een gezang dat een handeling begeleidt, in dit geval het lichtritueel. Muzikaal doet het Lucernarium echter meer denken aan de responsoria. Uit de *Ordo et caeremoniae ecclesiae ambrosianae mediolanensis* van Beroldus, de twaalfde-eeuwse "custos" van de bisschopskerk van Milaan, zou men kunnen opmaken dat de Lucernaria soms door een solist en een koor, maar soms ook geheel solistisch werden uitgevoerd. Als voorschrift voor de uitvoering van het Lucernarium lezen we:

Voor de uitvoering op de vrijdagen van de Vasten lezen we:

Vervolgens zingt de lector van de week op de zaterdagen het Lucernarium, zowel het refrein als het vers, met zachte stem, en ook zingt de magister scholarum op dezelfde wijze met zijn leerlingen, met zachte stem (*leni voce*). Daarna zingen de lector die inzet, en het koor dat aansluit, allen met krachtige stem (*excelsa voce*). Op de zondagen zingt de lector van de komende week op dezelfde wijze, behalve in de periode vanaf Paaszaterdag tot en met het octaaf van Pasen, wanneer slechts het *Alleluia* met het vers *Domino illuminatio mea* wordt gezongen. Op gewone weekdays echter zingt een leerling van de magister scholarum altijd *Dominus illuminatio mea* in de plechtige versie (*majori tono*), terwijl hij midden in het koor staat, behalve op de weekdays van de vasten, wanneer een leerling de eenvoudige versie (*alio modo*) zingt vanaf de lezenaar. Daarna volgt het *Dominus vobiscum*.⁴

Voor de uitvoering op de vrijdagen van de Vasten lezen we: "Vervolgens zingt de *summus terminarius* *Dirigatur*, vanaf de lezenaar, met de bijbehorende verzen."⁵

Beroldus spreekt nog op verschillende andere plaatsen over het Lucernarium en vermeldt daarbij soms wel, en soms ook niet een afwisseling tussen voorzanger (meestal een clericus, wiens ranghoogte afhangt van het feest) en koor. Men krijgt de indruk dat het hem er vooral om gaat duidelijk vast te stellen welke clericus de voorzang moet verzorgen, en wellicht neemt hij altijd de medewerking van het koor aan. In de gevallen waarin hij wel expliciet spreekt over de afwisseling tussen voorzanger en koor gaat het niet om de afwisseling tussen refrein en vers, maar om de herhaling van het gehele Lucernarium door het koor, nadat refrein en vers zijn voorgezongen door de daartoe aangewezen clericus. Dit strookt weer niet met onze ideeën over een responsorium als een genre waarin refrein en vers over koor en voorzangers zijn verdeeld. Het is verstandig om ons hier de opmerking van Ferretti te herinneren, "... dat de Ouden zich niet zo druk maakten over die duidelijke, absolute en categorische classificaties waarin wij tegenwoordig zoveel genoegen schep-
pen."⁶

De uitgebreide en vaak dagelijks wisselende liturgische rolverdeling tussen vele clerici van allerlei rangen en standen is kenmerkend voor een laat-middeleeuwse Ordo als die van Beroldus. Zij geeft ons inzicht in een volledig uitgebouwd kathedraal officie.

Eenvoudige en versierde versies

Ook wat betreft de uitgebreidheid van de Lucernaria is er niet zozeer sprake van duidelijk te onderscheiden typen, maar van een glijdende schaal. Dit verschijnsel is goed te bespreken aan de hand van de meer of minder uitgebreide versies die op dezelfde teksten bestaan.

Het Lucernarium *Dominus illuminatio mea* voor de gewone weekdagen (behalve zaterdag) is het meest eenvoudige uit het hele corpus. De tekst wordt gereciteerd op do en re, en er is een slotcadens op de laatste lettergreep (zie vb. 1):

LUCERNA-
RIUM :
D Omi-nus * il-lumi-ná-ti- o me- a * et sa- lus

me- a : quem tímé-bo? V. Dómi-nus pro-téctor vi-tae

me- ae * et sa-lus me- a... Iterum : Dómi-nus il-lumi-ná-

ti- o me- a...

Voorbeeld 1

Op de gewone zaterdagen wordt het Lucernarium *Quoniam tu illuminas lucernam meam* in een eenvoudige versie gezongen. Deze is onmiskenbaar een variant van de zojuist besproken versie, met een iets grotere ambitus en uitdrukkelijk reciterend op do, maar ook met de karakteristieke cadens op de laatste lettergreep (zie vb. 2):

Op maandag na Beloken Pasen vinden we een uitgebreide variant van dit recitatief, nu weer met de tekst *Dominus illuminatio mea*. De re als reciteertoon keert hier weer iets uitdrukkelijker terug, op "salus" en "vitae meae". Ook hier is de slotcadens aanwezig (zie vb. 3):

De schaal waarop deze versie zich afspeelt kent eigenlijk geen pendant in het gregoriaans: de compositie houdt het midden tussen een responsorium breve en een responsorium prolixum. Het vers is melodisch niet zelfstandig, maar een verkorte versie van het eerste gedeelte van het refrein.

Sabbato.

∇. Dóminus vobíscum.

LUCERNA-
RIUM.

Q

Uóni- am * tu il-lúmi-nas lu-cérnam me- am, Dó-

mi-ne; * De- us me- us, il-lúmi-na té-nebras me- as.

∇. Quóni- am in te e- rí- pi- ar a tenta- ti- ó- ne : * De- us

me- us, ... *Iterum* : Quóni- am.

Voorbeeld 2

Feria II. Hebd. I. post Albas.

LUCERNA-
RIUM.

D

Omi-nus * illumi-ná- ti- o me-

a * et sa- lus me- a : quem ti-

mé- bo? ∇. Dómi-nus pro- té- ctor vi- tae me-

ae * et sa- lus... *Iterum* : Dómi-nus...

Voorbeeld 3

Een grootse versie, op de *Quoniam*-tekst, vinden we op de zondagen (zie vb.4). Het melodische gegeven is hier uitgewerkt op de schaal van een gregoriaans responso-rium prolixum, met een afzonderlijke melodie voor het vers. De do als reciteertoon wordt pas bereikt op *Deus*, de re pas in het vers. Hoewel het gevaarlijk is om op basis van globale overeenkomsten parallellen te trekken, aarzel ik toch niet om deze versie in relatie te brengen tot de eerder besproken varianten, gezien het feit dat do en re als reciteertonen prominent aanwezig zijn en ook de karakteristieke slotcadens niet ontbreekt.

LUCERNARIUM,

UONI- AM • tu il-lúmi-nas lu-
cérnam me- am, Dó- mi-
ne; • De- us me- us, il- lúmi-
na téne- bras me- as.
V. Quó- ni- am in te e-ri-
pi- ar a ten- ta- ti- ó- ne;
• De- us. Iterum : Quó-ni- am...

Voorbeeld 4

Men kan ook de grootschalige *Lucernaria Accedite ad Dominum Deum, Lucerna pedibus meis* en *Paravi lucernam* tot deze groep rekenen.

Het is niet altijd eenvoudig om vast te stellen of we in al deze versies te maken hebben met de mozaïek-techniek die centonisatie wordt genoemd, of met de adaptatie van een standaardmelodie, maar ook dit strikte onderscheid is binnen de context van de orale overlevering misschien niet zo relevant. Juist in het ambrosiaanse repertoire, dat gekenmerkt wordt door een voorliefde voor lange en stapsgewijs verlopende melodische lijnen, zullen we dit onderscheid wat vloeiender moeten zien. Men zou bijvoorbeeld met enige goede wil kunnen stellen dat de verzen van *Accedite* (*Gustate*, vb. 5), *Lucerna* (*Juravi*, vb. 6) en *Paravi* (*Memento*, vb. 7) in hoofdzaak op basis van hetzelfde melodische gegeven verlopen, ofschoon de lengte en de tussengevoegde elementen behoorlijk variëren en wat dat betreft ook van cento-techniek zou kunnen worden gesproken. Het *Quoniam*-vers (zie vb. 4) biedt het meest duidelijke voorbeeld van cento-techniek in combinatie met het gebruik van een standaardmelodie: het beginmotief wijkt volledig af, en pas op *in te eripiar* komt de melodie in meer vertrouwd vaarwater.

Voor de omschrijving van het verschil tussen het *Lucernarium Dominus illuminatio mea* van maandag na Beloken Pasen enerzijds en het uitgebreide *Quoniam* van vrijdag na Pinksteren anderzijds zijn de termen adaptatie en centonisatie ongeschikt, terwijl de overeenkomsten toch niet vallen te loochenen.

Opvallend is ook het gebruik van structuurtonen en finales: de besproken groot-schalige *Lucernaria* vertonen alle de ambitus sol-sol en de finalis do, terwijl de tonen ti, do en re voortdurend gelijkwaardige rollen spelen in de structuur van de composities. Dit is goed te zien in de uitgebreide *Quoniam*-versie. Het Karolingische sorteerproces heeft hier duidelijk niet zoveel invloed gehad.

V. Gu-stá-

te et vl- dé- te 'quó-ni- am su- á- vis

est Dó- mi-nus. • Et vūl-

tus... *Iterum* : Accé-dí-te...

Voorbeeld 5

V. Ju- rá-

vi et stá-tu- i cu-sto-dí- re

ju-dí- ci- a ju-stí- ti- ae tu- ae.

• Et lumen... *Iterum* : Lu-cérna...

Voorbeeld 6

V. Me-

mén- to, Dó-mi- ne, Da- vid

et o- mnis mansu- e-tú- di- nis e-

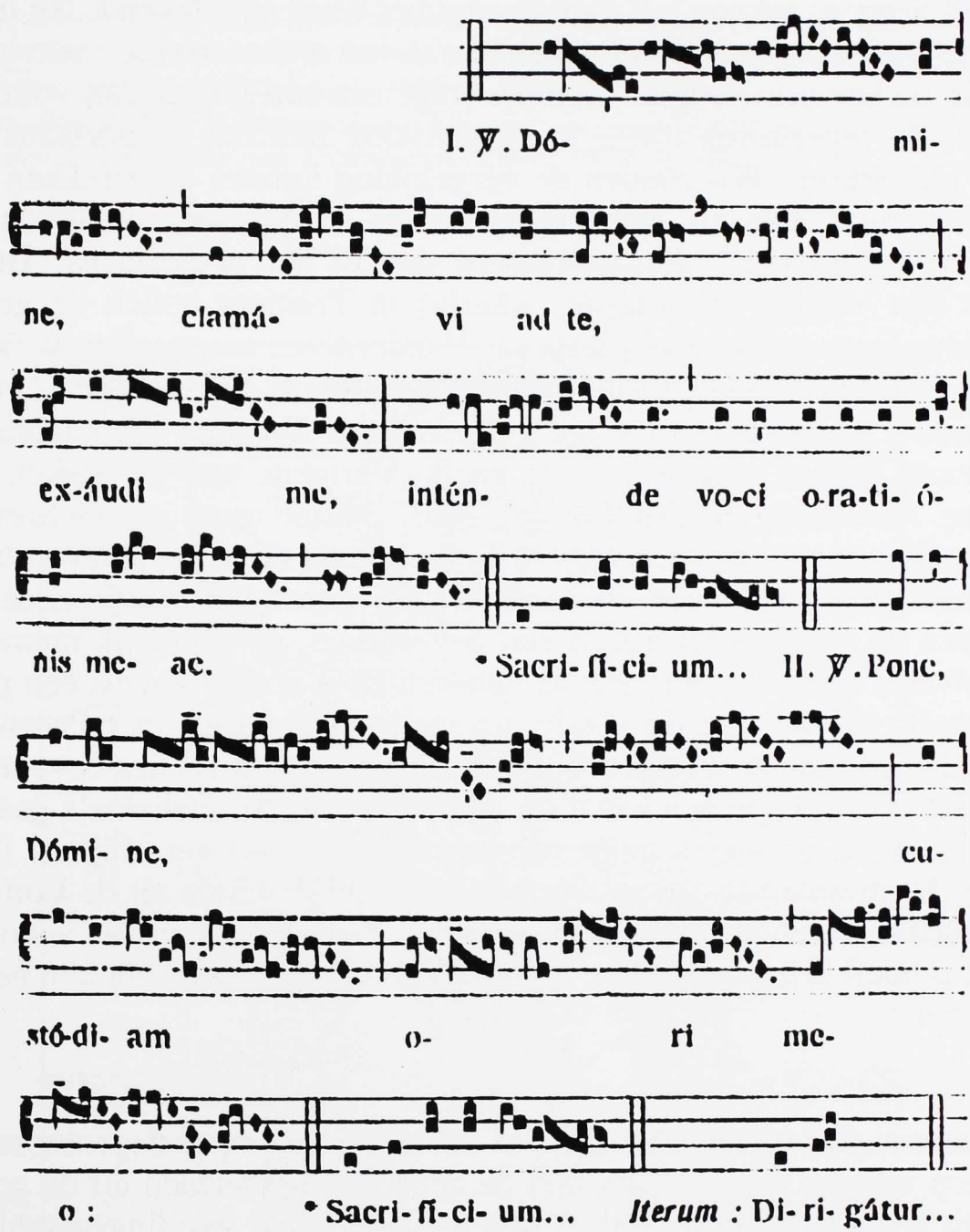
jus : Super... *Iterum* : Pa-rá- vi...

Voorbeeld 7

De *Lucernaria Lux orta est justo* en *In lumine vultus tui Domine* zijn op vergelijkbare wijze gebaseerd op een identiek melodisch gegeven.

Het *Lucernarium Dirigatur oratio mea* voor de vrijdagen in de Vasten is het enige (of: het enige dat bewaard is gebleven?) met twee verzen (zie vb. 8). De compositie

is buitengewoon zorgvuldig opgebouwd: langzaam wordt in het refrein en in het eerste vers via de structuurtonen do en re toegewerkt naar het tweede vers, dat op mi reciteert en opent met een zeer on-ambrosiaanse en eerder gregoriaanse kwint-sprong, waardoor een fraaie climax wordt gecreëerd:

I. 7. Dó- mi-

ne, clamá- vi ad te,

ex-áudi me, intén- de vo-ci o-ra-ti- ó-

nis me- ac. * Sacri- fí- ci- um... II. 7. Ponc,

Dómi- ne, cu-

stó-di- am o- ri me-

o : * Sacri- fí- ci- um... Iterum : Di- ri- gátur...

Voorbeeld 8

Wat is nu de onderlinge geschiedenis van de eenvoudige en de versierde varianten? De liturgiehistoricus Dom Germain Morin stelde in zijn studie *Les véritables origines du chant grégorien* (1904) dat de versierde versies de oudste zijn, indien het gezangen betreft waaraan het volk niet deelnam. De Milanese vespers staan in de traditie van het kathedrale officie (zie het artikel van Arnoud Heerings elders in dit nummer) en het aspect van deelname door het volk kan dus inderdaad relevant zijn. Beroldus spreekt in verband met de uitvoering van het Lucernarium alleen over diverse clerici en het "chorus", en daaruit zouden we dus kunnen afleiden dat het

volk in zijn tijd niet aan het Lucernarium deelnam.

Een diametraal tegengestelde benadering is die welke Leo Treitler hanteert met betrekking tot het Oudromeinse repertoire.⁷ Treitler demonstreert aan de hand van een analyse van het offertorium *Factus est Dominus* op welke wijze het componeren van Oudromeins repertoire in een orale traditie is voortgezet tot in de late elfde eeuw, dat wil zeggen: tot aan het moment dat het werd opgetekend. Nu is de situatie van het Oudromeins vergelijkbaar met die van het ambrosiaans: voor beide repertoires zijn de oudste schriftelijke bronnen enige eeuwen jonger dan voor het gregoriaans, en beide repertoires tonen in vergelijking met het gregoriaans veel meer decoratieve uitwerking. We zouden de vergelijking kunnen doortrekken en ook het ambrosiaans kunnen zien als een corpus waarin de muzikale creativiteit zich nog enige eeuwen langer heeft gemanifesteerd dan in het gregoriaans. De versierde versies zijn dus wellicht de jongste, waarbij in Treitlers optiek de gedachte aan decadentie absoluut niet op zijn plaats is. Versierde en eenvoudige versies werden ten tijde van Beroldus beide gebruikt, indien we althans de begrippen "majori tono" en "alio modo" in verband met het Lucernarium *Dominus illuminatio mea* (zie boven) daaraan mogen relateren. Het geeft overigens wel te denken dat in het ambrosiaanse Antifonale British Library Add. 34209⁸ geen uitgeschreven versies van *Dominus illuminatio mea* te vinden zijn (zelfs niet de uitgeschreven tekst), maar slechts de aanwijzing wanneer dit Lucernarium gezongen moet worden. Dit zou kunnen wijzen op het feit dat alleen een eenvoudige, gemakkelijk memoriseerbare versie in gebruik was. Het betreffende handschrift is echter slechts een pars hiemalis (winterdeel), lopend van de eerste adventszondag tot en met Pasen, en het is mogelijk dat het pars aestiva (zomerdeel) de uitgeschreven versies bevatte.

Baroffio meldt dat de kopiïsten vanaf de 15e eeuw langere melisma's gaan weglaten en in het algemeen gezangen gaan vereenvoudigen⁹. Dit verschijnsel is denkkelijk verwant met het humanistische streven dat uiteindelijk leidde tot de Editio Medicea van het Graduale Romanum. Het valt nauwelijks aan te nemen dat Suñol zich door deze kopiïsten heeft laten misleiden, en deze factor kan hier dus buiten beschouwing worden gelaten.

Besluit

De ambrosiaanse Lucernaria geven ons inzicht in compositieprocessen die niet steeds kunnen worden omschreven met de gebruikelijke termen uit de gregoriaanse esthetica. Dit heeft wellicht te maken met het feit dat de wordingsgeschiedenis van het ambrosiaans zich enige eeuwen langer in een orale context heeft afgespeeld.

De door Beroldus beschreven uitvoeringspraktijk van het Lucernarium toont ons de expressiviteit van het kathedrale officie in een belangrijk kerkelijk centrum, dat zijn eigen tradities gedurende vele eeuwen wist te handhaven. ■

NOTEN:

1. SCHUSTER O.S.B., CARDINAL S.E.: *Liber Sacramentorum. Tome quatrième: Le baptême dans l'esprit et dans le feu* (2e ed., Brussel 1939), pp. 7-22.

2. SUÑOL O.S.B., GREGORIO: *Liber vespertalis juxta ritum sanctae ecclesiae Mediolanensis* (Rome 1939).

3. VISMANS, TH.A.: "Lucernarium", in: *Liturgisch Woordenboek* (Roermond 1965-1968), k. 1624.
4. *Beroldus sive ecclesiæ ambrosianæ mediolanensis kalendarium et ordinis sæc. XII*, ex codice ambrosiano edidit et adnotavit Doctor Marcus Magistretti (Milaan 1894), pp. 54-55.
5. id., p. 90.
6. FERRETTI, PAOLO: *Estetica gregoriana, volume primo* (Rome 1934), pp. 168-169.
7. TREITLER, Leo: "Komponieren unter den Bedingungen mündlicher Überlieferung", in: *Neues Handbuch der Musikwissenschaft, Bd. 2* (Laaber 1991), speciaal pp. 58-69.
8. "Antiphonarium ambrosianum du Musée britannique (XIIe siècle) codex Add.34209", in: *Paléographie musicale, vol. V en VI* (Solesmes 1896 en 1900).
9. BAROFFIO, BONIFAZIO: "Ambrosianische Liturgie", in: *Geschichte der katholischen Kirchenmusik, Band I: Von den Anfängen bis zum Tridentinum* (Kassel 1972), p. 193.

Vooraf in de liturgische teksten van de Advent komt het woord 'aarde' voor, zij het in verschillende betekenissen. Gemeenschappelijk daarbij is dat de aarde een plaats is waar Gods Verbond met ons gestalte krijgt, tot leven komt. Maar ook 'aarde' als grond waarin gezaaid kan worden en waaruit vruchten voortkomen, komt voor; evenals 'aarde' gebruikt wordt in de zin van: 'Moeder Aarde', de oerbron waaruit leven ontspringt.

In dit artikel wil ik de verschillende betekenissen nagaan en die illustreren met gregoriaanse gezangen voor met name de Advent en de Kersttijd. We bekijken daarbij de teksten en ook de muziek, als beeld van hetgeen de tekst wil zeggen.¹

Rorate caeli desuper

Telkens wanneer het *Rorate caeli*, het "Dauwt hemelen" klinkt, roept dat de herinnering op aan de Advent. Het is als het ware de herkenningmelodie voor die tijd van het kerkelijk of het liturgisch jaar. *Rorate caeli, desuper, et nubes pluunt justum*. "Dauwt, hemelen, van omhoog en wolken, regent de Gerechte". Het is precies dit refrein dat de herkenning oproept. Het is de roep om verlossing, om het neerdalen van God in deze wereld, zoals wij dat met Kerstmis vieren. Maar dat is niet alleen te horen in het refrein. Ook in de verzen klinkt die roep, klinkt het verlangen naar de redding door God: "Wees niet vertoornd, Heer, gedenk niet langer onze ongerechtigheid" (Jes. 64:8) staat er in het eerste vers. En in het vierde vers: "Troost, troost toch mijn volk; weldra zal uw redding komen. Ik zal u redden, vrees niet; want Ik ben de Heer uw God, de Heilige van Israël, uw Verlosser" (vgl. Jes. 40:1-2).²

Het *Rorate caeli* doet mij altijd denken aan die tekst die we lezen in hoofdstuk 55 van Jesaja:

Want mijn gedachten zijn niet uw gedachten en uw wegen niet mijn wegen, zo luidt de godsspraak van de Heer, want zoals de hemel hoger is dan de aarde, zo gaan ook mijn wegen uw wegen te boven, en mijn gedachten uw gedachten. Want zoals de regen en de sneeuw uit de hemel neerdalen en daarheen pas terugkeren wanneer zij de aarde hebben gedrenkt, haar hebben bevrucht en met planten bedekt, wanneer zij zaad hebben gegeven aan de zaaier, en brood aan de eter; zo zal het ook gaan met mijn woord, dat voortkomt uit mijn mond; het keert niet vruchteloos naar Mij terug, maar pas wanneer het heeft gedaan wat Mij behaagt en alles heeft volvoerd waartoe Ik het heb gezonden. Want in vreugde zult gij vertrekken en in vrede worden thuisgebracht. Bergen en heuvels zullen vóór u in gejubel uitbreken, en alle bomen van het veld zullen in de handen klappen (Jes. 55:8-12).

Het is een tekst waarin als het ware hemel en aarde bij elkaar worden gebracht, waarin gerealiseerd wordt waarom wij in het *Rorate caeli* bidden.

Benevent VI-34

Moeder Aarde

De aarde wordt zo getekend als de plaats waar leven ontstaat, wordt geboren. Het Woord Gods daalt van de hemel neer en koestert al wat er leeft en groeit. En zoals de aarde vruchten voortbrengt, zo zal ook Gods Woord vruchten voortbrengen, wanneer het in mensen gezaaid wordt en kans krijgt om tot ontwikkeling te komen, kans krijgt om gedaan te worden tot heil van anderen. De aarde wordt daarmee 'Moeder Aarde', moederschoot, oerbron van leven. Zoals ook in psalm 138 (139) wordt gezongen, waar het gaat over de oorsprong van iedere mens: "Mijn oorsprong was u niet verholen toen ik in het verborgene gevormd werd, als in diepten der aarde ontworpen", ps. 138 (139):15.³

Ook in psalm 84 (85) is dat de betekenis van het woord 'aarde'. Maar daar is ook een symbolische betekenis in het spel. De aarde als de bodem waaruit waarheid ontspringt: "Dan wast waarheid op uit de aarde, reikt gerechtigheid neer van de hemel", ps. 84 (85):12. Het zijn deze vruchten die worden bezongen in het volgende vers van deze psalm: "Overvloed geeft de Heer daarenboven: onze aarde draagt haar gewas", ps. 84 (85):13. Het is deze tekst die de communio-antifoon vormt van de eerste zondag van de Advent: *Dominus dabit benignitatem: et terra nostra dabit fructum suum*. Als verzen bij deze antifoon kunnen diverse gedeelten uit deze zelfde psalm gezongen worden. Het is een echte 'advents-psalm': het uitzicht op Gods heil wordt getekend, het heil dat werkelijkheid wordt in de komst van de Messias.

Overigens: de melodie van genoemde communio-antifoon laat zien dat het gaat over rijke vruchten, over overvloed; dit komt tot uitdrukking in de wat uitgebreidere noten-groepen wanneer gezongen wordt dat de aarde rijke vrucht zal dragen.

Als bouwgrond, als land heeft de aarde ook een economische betekenis: "Had ik honger - ik vroeg niets aan u: mij behoort de aarde en haar rijkdom", ps. 49 (50):12. Moeder Aarde is niet alleen de oorsprong, de moederschoot van leven, maar houdt ons mensen ook in leven door haar bronnen, door haar rijkdom, door haar grondstoffen. Aan ons om daar zorgvuldig mee om te gaan, opdat de aarde niet uitgeput raakt, 'uitgezogen' tot er niets meer is om van te leven, tot er geen plaats meer is om te leven.

Een plaats om te wonen

We zagen het reeds in psalm 84 (85): hemel en aarde vormen samen het heelal. Buiten aarde en hemel is er niets. Bij de aarde horen dan ook onafscheidelijk de zee en de onderwereld; zij vormen er een onderdeel van. Psalm 145 (146) drukt dat heel duidelijk uit: "Gelukkig wien Jacobs God bijstaat, wiens hoop op de Heer is, zijn God; die geschapen heeft hemel en aarde, de zee en al wat daarin is, die tot in eeuwigheid trouw houdt", ps. 145 (146):5-6. De aarde is het vlak waarop de gebeurtenissen van het dagelijks leven plaatsvinden.

In het offertorium van de derde adventszondag krijgt het woord 'aarde' naast de betekenis van woongebied, ook die van 'volk', van Gods volk: "Gij koos, Heer, dit land tot het uwe, hebt de keer voor Jacob gebracht; hebt verdragen het kwaad van uw volk, hebt al zijn zonden bedekt", ps. 84 (85):2-3. Het is naar mijn idee dan ook niet voor niets dat de melodieën op de woorden *terram*, *Iacob* en *plebis* melismatisch van aard zijn in vergelijking met de overige gedeelten van dit offertorium. Het gaat bij aarde, Jacob en het volk steeds om hetzelfde: de aarde als plaats van Gods volk.

Ook in de introïtus-antifoon van de vierde zondag van de Advent is deze betekenis van aarde als het volk Gods terug te kennen. Het eerste gedeelte herkennen we als het refrein van het *Rorate caeli*: "Dauwt, hemelen, uit den hoge; wolken laat als een regen de Gerechte neerdalen; aarde, open u om de Verlosser voort te brengen" (Jes. 45:8). De aarde moet zich openen, het Godsvolk moet zich openstellen om de Verlosser in zijn midden toe te laten, om de Messias uit haar midden geboren te laten worden. In de melodie wordt dat onderstreept in de drie krachtige virga's waarmee het *aperiatur* begint: "aarde, open u".

En in het aangegeven vers uit psalm 18 (19) wordt het firmament weer getekend als Gods scheppingswerk, als het geheel dat Hij gemaakt heeft voor ons mensen om er te wonen: "De hemel verkondigt de majesteit Gods, het zwerk meldt het werk zijner handen", ps. 18 (19):2.

Ook in het offertorium van de nachtmis van Kerstmis is sprake van die personifiëring van de aarde (en van de hemel): "Laat de hemelen zich verblijden en de aarde juichen voor het aanschijn van de Heer, want Hij is gekomen". In de vertaling van de psalmen luidt het eerste deel: "In de hemel is vreugde, de aarde zingt mee, de zee davert met machtige branding", ps. 95 (96):11. Hemel, aarde en zee, ze vormen weer een eenheid; ze zijn en blijven onherroepelijk met elkaar verbonden. Dat zegt ook iets over de kijk die de psalmist had op de aarde, op haar vorm.

De aarde: een platte schijf

In de visie van de Bijbelse auteurs is de aarde een platte schijf die rust op de zee of op fundamenteën of op zuilen. "Van de Heer is de aarde en al wat zij draagt, de wereld en wie haar bevolken: want hijzelf heeft haar op de zeeën gesteld, op de stromen heeft hij haar gegrondvest", ps. 23 (24):1-2. In psalm 17 (18) wordt dat wat indirecter verwoord: "Hij schoot: een stortbui van pijlen, een noodweer van vurige schichten; zichtbaar werd de bedding der wateren, omgewoeld de grondslagen der wereld door uw dreigende gramschap, Heer, door het stormgeweld van uw adem", ps. 17 (18):15-16. Het beeld van de aarde als rustend op zuilen wordt bezongen in psalm 74 (75): "En wankelt de aarde en wie wonen op haar: ik zal vastzetten haar zuilen", ps. 74 (75):4.

In het offertorium van Paaszondag wordt vanuit die opvatting gezegd dat de aarde beefde en stil werd, toen God opstond ten oordeel: "Aan het zwerk deed ge horen het oordeel: en de aarde in vreze werd stil toen God zich verhief ten gerichte, opdat hij de verlossing voltrok van wie worden verdrukt op de aarde", ps. 75 (76):9-10. Dat het in dit offertorium overigens niet gaat om een schildering van die aarde, maar om de opstanding van de Heer, blijkt wel uit de melodie die haar hoogtepunt bereikt in het *resurget*, het 'opstaan', en in het aansluitende *iudicio*, het oordeel, dat reeds verwijst naar de wederkomst des Heren op het einde der tijden.

Dat beeld van de aarde als platte schijf wordt naar mijn idee ook verwoord in psalm 97 (98). 'Een nieuw lied: tot de einden der aarde' staat er in de psalmvertaling boven. "Alle einden der aarde aanschouwen het heil van hem, onze God. Juich,

aarde alom, voor de Heer, zet de zang in, speelt op de snaren", ps. 97 (98):3b-4. Zowel het graduale als de *communio*-antifoon van de dagmis van Kerstmis bezingen deze tekst; het graduale uiteraard iets uitgebreider: vers 2 van de psalm vormt het vers van dit gezang: "Alle grenzen der aarde hebben het heil van onze God aanschouwd." Tot zover loopt de tekst van de *communio*-antifoon; het graduale gaat verder: "Juicht voor God, geheel de aarde." En dan het vers: "De Heer heeft zijn heil doen kennen, voor het oog van de volkeren zijn gerechtigheid geopenbaard". In het graduale ligt het muzikale hoogtepunt zeker op *Dominus* in het vers, dat op een uitgebreid melisme wordt gezongen: het is de Héer die zijn heil heeft doen kennen.

Het gemeenschappelijke "alle grenzen der aarde" krijgt vooral zijn nadruk door die steeds terugkerende 'do', waardoor het geheel ook iets 'stevigs' krijgt: alle grenzen der aarde wil zeggen: de gehele aarde, het allesomvattende.

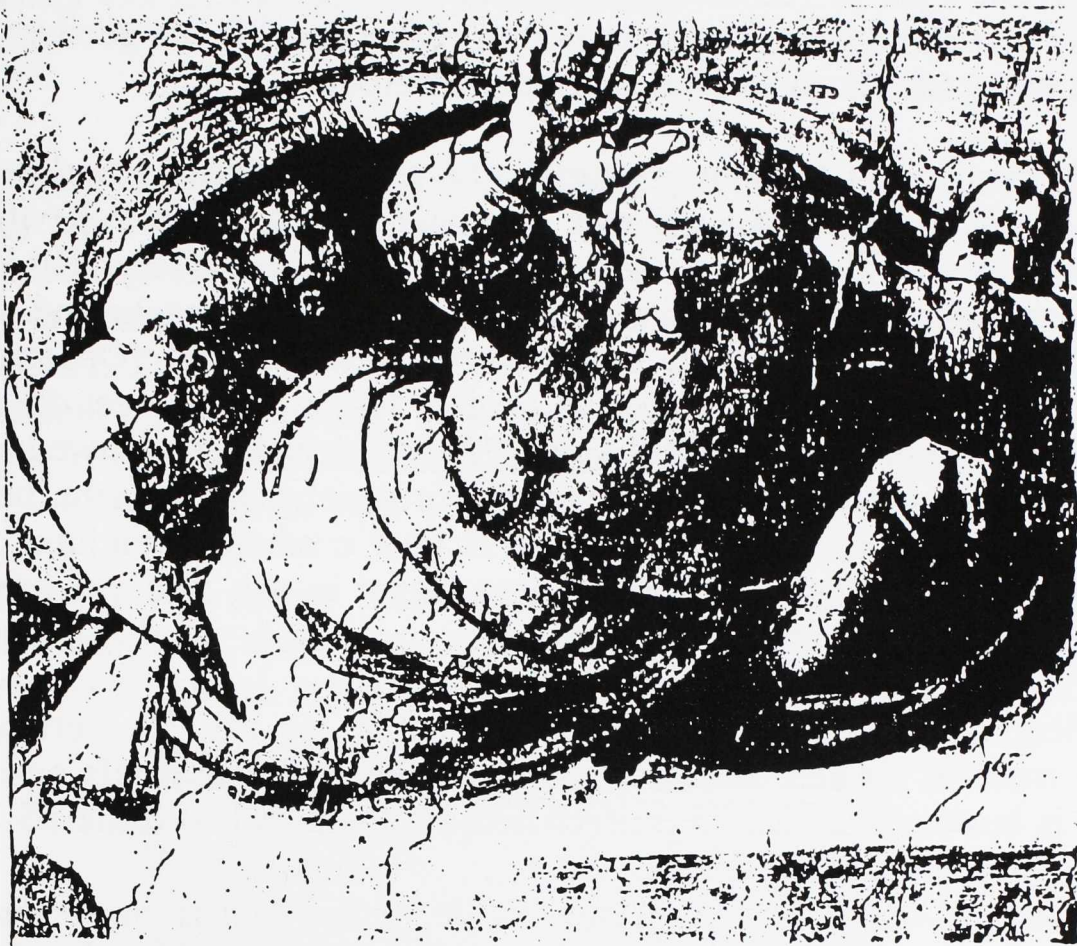
Dezelfde gedachte komt naar voren in het derde vers van het introïtus-gezag op het hoogfeest van de Openbaring des Heren en in het offertorium van hetzelfde feest. Nu weliswaar iets anders vertolkt. Nu zijn het "alle koningen der aarde" die de alomvattendheid van de aarde verbeelden. Dat beeld is ontleend aan psalm 71 (72): "alle heersers brengen hem hulde, alle volken zijn hem onderhorig", ps. 71 (72):11. Zover het oog reikt, zover je kunt gaan - zonder van de aarde af te vallen - zo groot is de wereld, zo is de aarde; en van die hele aarde komen de koningen om de geboren Verlosser hun hulde te brengen.

Die gedachte brengt ons tegelijk bij een volgend beeld van de aarde:

De aarde is Gods eigendom

We kunnen dit de theologische interpretatie van het woord 'aarde' noemen. In die betekenis spreekt psalm 23 (24) - al reeds geciteerd - over de aarde: "Van de Heer is de aarde en al wat zij draagt, de wereld en wie haar bevolken: want hijzelf heeft haar op de zeeën gesteld, op de stromen heeft hij haar gegrondvest", ps. 23 (24):1-2. Ook psalm 94 (95) verwoordt dat: "In zijn hand zijn de diepten der aarde en de steilten der bergen beheerst hij; aan hem hoort de zee want hij schiep haar, en het land, dat zijn handen formeerden", ps. 94 (95):4-5.

Soms is de hemel Gods troon; de aarde is dan zijn voetbank. Soms ook vormt de aarde zijn troon. "Zo spreekt de Heer: De hemelen zijn mijn troon en de aarde is mijn voetbank; wat voor huis zoudt gij voor Mij dan willen bouwen, en welk heiligdom zou mijn rustplaats zijn?" (Jes. 66:1). Het offertorium van de dageraadsmis van Kerstmis zegt ditzelfde heel pregnant en ook de melodie verbeeldt dat heel sterk: "God heeft de aarde onwankelbaar gegrondvest; van oudsher, God, staat uw troon gevestigd; van eeuwigheid zijt Gij". In de psalmvertaling luidt dit: "Vast staat thans de wereld, onwrikbaar; vast staat, van den beginne, uw troon: vóór de tijden waart gij", ps. 92 (93):1c-2. Zowel het 'onwankelbaar gegrondvest zijn van de aarde' als 'Gods troon' staan ook in de melodie stevig. Het *non commovebitur* en *sedes tua* (als ook het *orbem* in het eerste gedeelte van de zin) kennen nagenoeg hetzelfde melodische hoogtepunt, en wel steeds op de hoogste noot van het hele gezang.

Scheiding van land en water, detail fresco in de Sixtijnse Kapel

Ook het offertorium van de dagmis van Kerstmis verwoordt deze gedachte, zij het nu gebruik makend van een andere psalm, namelijk psalm 88 (89). Van God wordt gezegd: "gij, wien hemel en aarde behoren, die de wereld formeerde en haar volheid; en de orde des rechts schraagt uw troon", ps. 88 (89):12,15a. De wijze waarop in dit gezang het *sedis tuae*, het "uw troon" is vertolkt, wijst op dat stevig staan, gezien de melodieomvang van re-la.

Een laatste voorbeeld van hoe God hemel en aarde bestuurt - als zijn eigendom - biedt ons de introïtus-antifoon van de octaafdag van Kerstmis, 1 januari - hoogfeest van de heilige Maria, moeder van God: *Salve sancta Parens* "Wees gegroet, heilige Moeder. Uit u is een kind geboren dat koning is van hemel en aarde tot in alle eeuwigheid". Deze tekst van de dichter Sedulius (9e eeuw) wordt ook in votiefmissen ter ere van Maria als introïtus gezongen.

De plaats waar het heil geschiedt

De aarde als het toneel waarop de heilsgeschiedenis zich afspeelt, is de laatste betekenis die de aarde in de Bijbel heeft. De in dit artikel al meer genoemde psalm 97 (98) is daar een duidelijk voorbeeld van: "De Heer openbaarde zijn heil; hij heeft voor de ogen der volken onthuld zijn gerechtigheid; zijn goedheid bleef hij, zijn trouw jegens het huis Israël indachtig: alle einden der aarde aanschouwen het heil van hem, onze God. In gerechtigheid richt hij de wereld, de volken naar

ongekromd recht", ps. 97 (98):2-3,9b.

In de dagmis van Kerstmis vormt deze psalm, respectievelijk het geciteerde vers 3b, de kern van het graduale en van de communio-antifoon.

De aarde als plaats waar het heil geschiedt. Die gedachte speelt zowel een rol bij de komst van de Messias, welke wij met Kerstmis vieren en waarop wij ons in de Advent voorbereiden, als bij de wederkomst van de Heer, wanneer Hij komt om de wereld te oordelen, te "richten de wereld, de volken naar ongekromd recht". Dan zal er sprake zijn van "een nieuwe hemel en een nieuwe aarde" (Openbaring 21:1). In deze tekst wordt teruggegrepen op de profeet Jesaja - de profeet die ook juist in de adventstijd zo vaak aan het woord komt: "Zie, Ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde; en aan wat vroeger is geweest wordt niet meer gedacht, het komt niet meer in de gedachten op: maar vreugde ga Ik voor u scheppen en jubel voor altijd; waarachtig, Jeruzalem wordt door Mij herschapen in een stad vol jubel met een bevolking vol blijdschap" (Jes. 65:17-18).

Zoals de Heer met Kerstmis afdaalt naar de aarde, zo zal Hij, verheven van de aarde, alle mensen tot zich trekken. En daarmee is de cirkel als het ware weer rond. Dan is bewaarheid wat de profeet Jesaja schrijft in hoofdstuk 55, hetgeen ik aan het begin van dit artikel citeerde:

Want zoals de regen en de sneeuw uit de hemel neerdalen en daarheen pas terugkeren wanneer zij de aarde hebben gedrenkt, haar hebben bevrucht en met planten bedekt, wanneer zij zaad hebben gegeven aan de zaaier, en brood aan de eter; zo zal het ook gaan met mijn woord, dat voortkomt uit mijn mond; het keert niet vruchteloos naar Mij terug, maar pas wanneer het heeft gedaan wat Mij behaagt en alles heeft volvoerd waartoe Ik het heb gezonden.

En daarom mogen we ons in de Advent vertrouwd tot de Heer wenden en zingen: "Dauwt, hemelen, van omhoog, en wolken, regent de Gerechte", opdat de aarde vervuld zal zijn van Gods redding en daarmee een plaats van leven wordt. ■

NOTEN:

1. Verwijzingen naar de gregoriaanse gezangen worden gedaan naar het *Graduale Triplex* (Solesmes 1979). Als het hierbij gaat om vertalingen, dan zijn deze ontleend aan het *Gregoriaans Missaal voor zondagen en feesten* (Solesmes 1991).
2. Bijbelfragmenten worden geciteerd uit: *De Bijbel uit de grondtekst vertaald*; Willibrordvertaling, Katholieke Bijbelstichting. (Boxtel 1981)
3. De psalmen worden in vertaling geciteerd uit: *De Psalmen uit het Hebreeuws vertaald door dr. Ida G.M. Gerhardt en dr. Marie H. van der Zeyde*, Katholieke Bijbelstichting/ Nederlands Bijbelgenootschap 1972.

DE AARDE OPENT HAAR SCHOOT

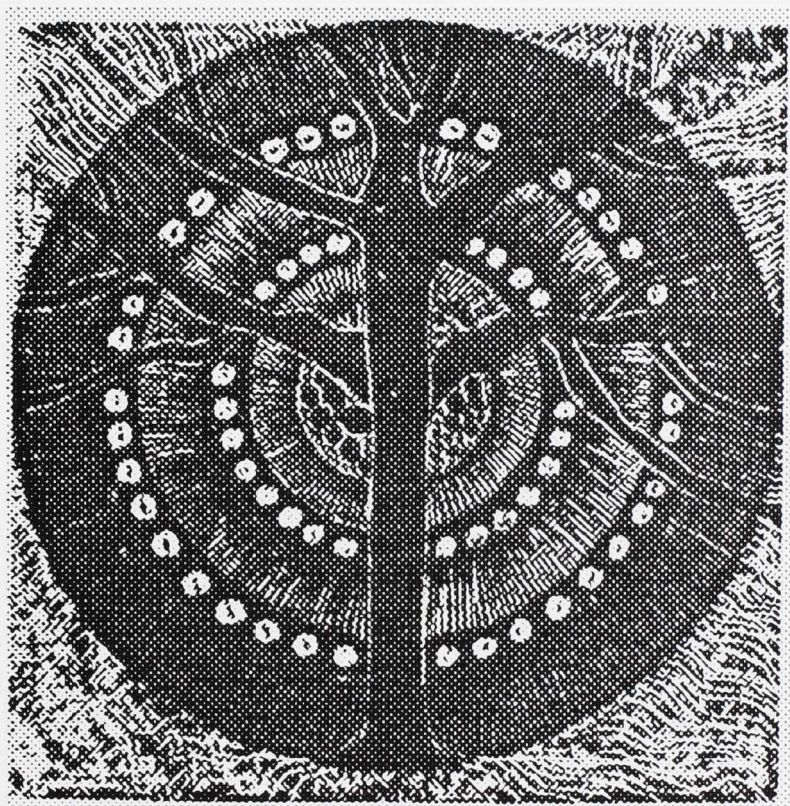
Marie-Louise Egbers

Hemelen, laat uw hoogten druipen van gerechtigheid, en laat haar stromen uit het zwerk. Aarde, open uw schoot en laat het heil ontbloeien en de gerechtigheid ontkiemen (Jes. 45:8).

Aan deze tekst van Jesaja ontleent de vierde Adventszondag zijn introïtus *Rorate* (Graduale Triplex (GT) 34,5).

De aarde opent zich, wanneer God deze vruchtbaar heeft gemaakt met milde regens. Op de eerste Adventszondag klinkt reeds dezelfde gedachte in de communio *Dominus: ... et terra nostra*, (GT 17,8) "en onze aarde zal haar vrucht geven", ps. 84 (85):13.

Ton Peters laat in zijn artikel elders in dit nummer zien dat de aarde in de liturgie van de Adventstijd en tijdens het Kerstfeest een belangrijke rol speelt. Moeder Aarde is immers de grond, waaruit het leven ontspruit en zich ontwikkelt.

Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door onze zuster Moeder Aarde, die ons voedt en hoedt, en allerlei vruchten voortbrengt en kleurige bloemen en groen. (Zonnelied van Franciscus)

Gij hebt, Heer, uw land (aarde) gezegend, zingen we in het offertorium *Benedixisti* van de derde Adventszondag: ... *terram tuam* (GT 23,5) en ook in het graduale *Ostende* op de donderdag na 17 december (dit jaar op 19 december).

Ook zijn er teksten, waarin de aarde wordt uitgenodigd te jubelen.

In het graduale *Viderunt* van de dagmis van Kerstmis zingen we "Gezien hebben alle einden der aarde het Heil van onze God" ... *fines terræ*: (GT 48,4), "... jubelt voor

God, geheel de aarde", *omnis terra* (GT 48,6).

Communio *Viderunt* herhaalt dan de tekst van het graduale gedeeltelijk: ... *fines terræ* (GT 50,5).

Andere gedachten zijn de volgende:

- God toch heeft gegrondvest de kring der aarde: *orbem terræ* (GT 46,7) en *orbem terrarum* (GT 50,1)
- Van U is de aarde: ... *et tua est terra* (GT 49,8)
- Een groot licht is op aarde gedaald: ... *super terram* (GT 49,7)
- De dag van morgen wordt de ongerechtigheid der aarde teniet gedaan: ... *iniquitas terræ* (GT 40,1)
- En aanbidden zullen Hem alle koningen der aarde: ... *omnes reges terræ* (GT 58,8)

Deze opsomming heeft alles te maken met het woord *terra* of een van zijn verbuigingen. Sinds enige maanden is het niet meer nodig om het Graduale Romanum (GR) bladzijde voor bladzijde door te pluizen om tot een dergelijke verzameling te komen. De abdij St. Pierre in Solesmes gaf een *Concordance Textuelle* uit voor de vindplaatsen van eenzelfde tekst. Voor dit artikel keek ik alleen de Advent en de Kersttijd na. Het woord *terra* met zijn verbuigingen komt in dit deel van het GR achtenzestig maal voor, plus nog zes maal in het *Offertoriale Triplex*, wanneer het een vers van een offertorium betreft. Deze verzen zijn niet opgenomen in het GR, maar worden in de Concordance apart vermeld met de pagina-aanduiding van het Offertoriale Triplex.

Vergelijken we alle hierboven genoemde gevallen van *terra*, *terræ*, *terram*, *terrarum* met elkaar, dan moeten we constateren, dat zij melodisch geen overeenkomsten vertonen.

Anders is dat met de belangrijke aanvangstekst van de Advent: *Ad te (Domine) levavi animam meam* "Tot U (Heer) heb ik mijn ziel verheven", ps. 24 (25). In ons gevoel verbinden we deze tekst onmiddellijk met de Advent, en terecht, hij klinkt zowel in de introïtus als in het offertorium. Toch duikt *Ad te levavi* nog eens op, maar dan: *Ad te levavi...oculos meos*, ps. 122 (123) en wel als tractus op de derde zondag van de veertigdagentijd. Het kan natuurlijk geen toeval zijn dat de intonatie van deze tractus identiek is met de intonatie van het offertorium van de eerste Adventszondag.

OF. II
RBCKS
A
D te Dómi- ne • le- vá-vi

TR.VIII
MRBCKS
A
D te le- vá-vi • ó-cu-los

Na de pes boven *te* gaan beide melodieën hun eigen weg: in het offertorium typisch

volgens de 2e modus: la-do-re | re-fa-mi-re → re-fa
 en in de tractus: re-fa-sol | sol-sa-la-sol → sol-do, leidt de intonatie naar een duidelijke 8e modus.

Terug naar Moeder Aarde.

Nu er geen melodische verwantschap te vinden is tussen de plaatsen waar het woord *terra* en zijn verbuigingen binnen de Advent en de Kersttijd voorkomen, verleg ik de aandacht naar tekstueel verband.

Dit zagen we binnen de eerste zondag van de Advent in introïtus en offertorium: *Ad te...*; dit zien we ook in de dagmis van Kerstmis: *Viderunt...* "Gezien hebben alle einden der aarde het Heil van onze God". Sprekender teksten in die misformulieren zijn nauwelijks denkbaar.

De communio voert het hoogtepunt van de melodische zin in twee golfbewegingen omhoog, precies centraal, aan weerszijden van de pausa minor, zodat er een volmaakte boog ontstaat.

"(Alle) uiteinden der aarde | het heil... ". Kernachtiger kan de boodschap niet verklankt worden. Boven *finēs terrae* wordt de modale structuur bepaald door de melodische lijn: re-sol-la-do-sol-fa-mi,
 en boven *salutare*: fa-sol-la-do-la-fa.

Deze twee toonreeksen ervaren we als een melodisch rijm.

Een graduale is uit de aard der zaak een totaal ander gegeven, een volkomen andere stijl. Spelend met de traditie, rekening houdend met de betekenis van de tekst, bloeit zo'n gezang toch minder spontaan op uit die tekst dan een veel vrijer ontstane communio. Hij is dan ook veel meer geschikt voor rustige overweging tussen de lezingen dan voor een laatste verrukte ontboezeming aan het eind van de dienst. Het hoogtepunt van het respons valt op *Dei nostri*, daar, waar de communiotekst ophoudt.

Binnen de kersttijd vinden we nog twee graduales van dit 5e modus-type: in de dageraadsmis van Kerstmis: gr. *Benedictus* (GT 45) en in het formulier van de Verschijning des Heren: gr. *Omnes de Saba* (GT 57). Vooral de verzen voor de solist vertonen grote overeenkomsten. Belangrijke woorden zijn met opvallend veel zorg op de twee melodische hoogtepunten geplaatst:

In gr. *Benedictus*: Door de Heer is het gedaan,
 en het is wonderbaar in onze ogen.

Ps. 97, 3 cd-4; §. 2

GR. V
MRBCKS

V

I-dé-runt o-mnēs • fi-nes ter-rae • sā-lu-tā-re De-ū i nostri: iū-bi-lā-te De-ū o-mnis ter-ra. V. Nō-tum fe-cit Dō-mi-nus sā-lu-tā-rē su-um: an-tē con-spēctum gēn-ti-um re-vē-lā-vit iustī-ti-am su-am.

- in gr. *Viderunt*: Bekend heeft gemaakt de Heer zijn heil.
Voor het aanschijn der volkeren heeft Hij zijn gerechtigheid geopenbaard.
- in gr. *Omnes de Saba*: Rijs op en wordt verlicht Jeruzalem
want de glorie van de Heer is over u opgegaan. ■

LITERATUUR:

- BOER, DOM NICOLAAS: *Confessio et Pulchritudo*. (Rotterdam 1952)
- FOURNIER, FRÈRE DOMINIQUE: *Concordance Textuelle du Graduale Romanum Triplex et des versets de l'Offertoriale Triplex*. (Solesmes 1996)
- *Graduale Triplex* (Solesmes 1979)
- *De Bijbel* (K.B.S. 1975)

PSALLITE SAPIENTER: SCHOLA HARTKERIANA O.L.V. EUGEEEN LIVEN D'ABELARDO. CD-bespreking

Ike de Loos

Onlangs is de eerste CD verschenen van de schola Hartkeriana: *Psallite sapienter*. De schola noemt zich naar de monnik Hartker, die volgens de traditie het beroemde Sankt Galler antiphonale geschreven zou hebben, het oudst overgeleverde geneumeerde handschrift met officie-repertoire. De schola Hartkeriana stelt zich ten doel "dit verwaarloosde repertoire meer te ontsluiten dan tot nu toe het geval was", zoals in de begeleidende tekst te lezen is. Desondanks is er niet zeer veel officie-repertoire te horen. Voor ongeveer tweederde bestaat de CD (goed gevuld: 19 nummers, ruim 77 minuten muziek) uit misgezingen, de overige nummers bestaan uit officie-repertoire, lezingen, enzovoorts. De thematiek (gregoriaanse smee- en lofpsalmen) heeft ertoe geleid dat de CD in twee helften uiteen valt. De eerste 11 nummers zijn gekozen uit de smee- en lofpsalmen in het gregoriaanse repertoire, gevolgd door 8 nummers gewijd aan lofpsalmen.

De schola mag zeer zeker als een waardevolle ster aan het firmament beschouwd worden. De groep heeft een fraaie en soepele, sonore ensembleklank en zingt met veel vaart. Daardoor klinkt het geheel minder ingetogen en sereen en meer gedreven dan veel andere schola's. Dat is wel eens prettig.

In het eerste deel (de smee- en lofpsalmen) neemt psalm 129 (130) *De profundis clamavi* een grote plaats in, die in allerlei vormen verklankt is, en becommentarieerd wordt in een lezing uit de werken van Augustinus. In het tweede deel (de lofpsalmen) is ruimte voor onder andere Paasgezingen. Hier zijn de meeste officiegezingen te horen, waaronder enkele officie-responsories. In deze stukken geven de zangers er blijk van hun patroon Hartker niet blindelings te volgen: ze kiezen niet altijd hetzelfde responsorievers; buitendien voegen ze een *Gloria Patri* toe.

De CD besluit met het paasgraduale *Haec dies quam fecit Dominus*, zodanig dat alle zes verzen die voor de verschillende dagen van de Paasweek zijn aangegeven, in één groot graduale met zes verzen gecombineerd zijn.

De begeleidende tekst is zeer mager: een korte, wat oppervlakkige tekst van fr. Pouderoijen, vergezeld van een niet zeer ter zake doende tekst van een organisatieadviesbureau - *bien étonnée de se trouver ensemble!* Aan een uitgebreider tekstboekje wordt echter gewerkt, en dit zal binnenkort bijgeleverd kunnen worden. ■

Psallite sapienter, Schola Hartkeriana o.l.v. Eugene Liven d'Abelardo (Har 1996-5)
Prijs: fl. 27,50 incl. verpakings- en verzendkosten

Te bestellen bij Organisatieadviesburo Lassche, Orionlaan 7, 1223 AC Hilversum,
tel. 035-6831269, fax 035-6834132. Binnen afzienbare tijd zal de CD ook in de klassieke vakhandel te krijgen zijn.

JAN VALKESTIJN: *VORMEN EN STIJLEN IN HET GREGORIAANS*. Boekbespreking

Ike de Loos

Weer is er een boek over Gregoriaans verschenen. Een "Exemplarium" zoals de schrijver het zelf noemt: een boek met voornamelijk muziekvoorbeelden, geordend naar vorm en stijl (zoals de titel aangeeft), en waarbij elke categorie voorzien is van een kleine inleiding. Niet veel om te lezen dus, maar wel veel muziek. Valkestijn heeft zijn materiaal geput uit een aantal boeken (om precies te zijn 11), waarvan het grootste deel tamelijk bekend is: het *Graduale Romanum*, het *Liber Usualis*, enzovoorts. Achtereenvolgens komen aan bod: het recitatief (recitatief en acclamaties van mis en officie, litanie, credo enz.), psalmodie (directe psalmodie, responsoriale, antifonale en alternerende psalmodie) en strofische vormen (zoals hymne en sequentia).

Het boekje zit goed geordend en duidelijk in elkaar. Valkestijn heeft veel moeite genomen om er een leerzaam geheel van te maken, en dat is dan ook goed gelukt. Het boek is overzichtelijk ingedeeld, en voorzien van goede inhoudsopgaven, de muziekvoorbeelden zijn veelzijdig en geput uit het gehele gregoriaanse repertoire. Als cursusmateriaal zal het boek denk ik goed functioneren.

Maar persoonlijk heb ik wat moeite met het fenomeen "Exemplarium". Liever had ik meer toelichtingen gehad bij de muziekvoorbeelden. Dan was het boekje wellicht ook zinniger geweest voor zelfstudie; tenslotte is niet iedere geïnteresseerde in de gelegenheid om een cursus te volgen. De opzet als bloemlezing geeft hier en daar het gevoel van een te grote beknoptheid. Enige uitbreiding van de begeleidende teksten zou een grote verbetering van het geheel kunnen geven. Echter, niet alleen de teksten, ook de muziekvoorbeelden schieten hier en daar te kort. Een paar alleluia's, vergezeld van de bijbehorende sequentia's is leuk, maar het is jammer dat de voorbeelden onvolledig gegeven zijn. Nu vinden we op p. 135 het halve alleluia *Christus resurgens*, de halve sequentia *Victimae paschali* en een nog halve lege bladzij. Daar had dus precies de rest van beide gezangen op gepast. Of eventueel - ook erg instructief - een afbeelding van een sequentia uit een middeleeuws handschrift.

Nog storender is de beknoptheid op pp. 97-98, waar enkele alleluia's gegeven zijn, o.a. *Ostende nobis* en *Excita Domine*, die een ontwikkeling in het alleluia aantonen. In all. *Ostende nobis* wordt de jubilus niet herhaald in het vers; dit zou te maken hebben met het feit dat dit een relatief oud alleluia is. In all. *Excita Domine* wordt aan het einde van het vers wèl een deel van de jubilus herhaald; dit is een jonger alleluia. Om dit verschil waar te nemen is het nodig dat beide alleluia's volledig zijn afgebeeld, en dat is niet het geval. De lezer moet het *Graduale Romanum* erop naslaan om tot een goed begrip te komen. Dit is tevens één van de plaatsen waar de inleiding te kort schiet. Men kan namelijk alleen uit de inhoudsopgave (op p. 147) gewaar worden wat deze voorbeelden moeten illustreren; in de inleiding van de betreffende sectie (p. 86) wordt nauwelijks van het alleluia en de jubilus-herhaling

gesproken.

Valkestijn schrijft in het voorwoord dat het boekje wellicht een aanzet kan zijn tot een "Gregoriaanse Vormleer". Zoiets kan heel nuttig zijn, en het onderhavige boekje kan zeer zeker als aanzet voor iets uitgebreiders dienen. Maar het lijkt mij dat het lezerspubliek aanmerkelijk vergroot kan worden door de materie toegankelijker te maken. Een bloemlezing als deze functioneert het beste in een cursus, onder een docent die voldoende ruimte kan maken om het boek te volgen zoals het gestructureerd is. En dat kan nu eenmaal niet altijd. Een boek dat anders opgezet is, dat relatief meer toelichtingen bevat, laat zich makkelijker op meerdere manieren gebruiken, zoals voor zelfstudie of in kortlopende cursussen.

In ons taalgebied is de laatste jaren veel geproduceerd op het gebied van gregoriaans. We hebben de Basiscursus en de Semiologie van Cardine, het cursusmateriaal dat door Alfons Kurris is verzameld in zijn bloemlezingen, we hebben de boeken van Turco, een hoofdstuk uit *De lof Gods*, we hebben ons eigen tijdschrift. Ook in de 80-er jaren is het een en ander verschenen, zoals de artikelenreeks van Valkestijn en Pouderoijen over modaliteit in het Gregoriusblad. Desondanks laat al dat materiaal in toegankelijkheid en samenhang soms wat te wensen over, en dat is jammer. Met name de beginnende gregorianist (koorzanger, dirigent of anderszins geïnteresseerde) komt daardoor eigenlijk wat te kort. ■

Jan Valkestijn: *Vormen en stijlen in het gregoriaans*. Verkrijgbaar bij de SNK, Plompetorengracht 3, 3512 CA Utrecht, tel 030-2313174, fax 030-2318137

Prijs: fl. 15,- excl. portokosten

152 pp, A4-formaat, ingebonden d.m.v. zwarte ringrug; geen ISBN-nummer

EEN CURSUS MET EEN KRIEBEL IN DE KEEL?

Vincent Nije Bijvank

Nee, het gaat niet om een virus! Het is ook geen 20e eeuwse epidemie! Het gaat hier om kriebeltjes handschriften uit de vroegste tijden van de liturgische zang.

Nu zijn er veel mensen die zich, om verschillende redenen, bezig houden met liturgie en alles wat daarmee te maken heeft. Zo'n groep mensen heeft zich volledig gestort op de oude notatie van de gregoriaanse gezangen. Met een goed gevuld dagprogramma werd er hard gewerkt aan diverse onderdelen. Antifonen, psalmen en andere gezangen werden met grote nieuwsgierigheid bekeken.

Dat de semiologie voor velen nog onbekend gebied was, deed geen afbreuk aan het enthousiasme waarmee punctum, torculus etc. etc. over de tong gingen. Misschien werden daardoor de melodieën wel veel kleurrijker gezongen.

En zo zaten we met die warme zonnige dagen samen te studeren. Vliegensvlug ging het niet want de eisen waren niet gering. Marie-Louise wist precies wat ze wilde horen. Soms een ergernisje om een lastige leerling, maar gelukkig een overdaad aan goede moed. Soms een repercussie of een torculus in de stoel, maar uiteindelijk werd iedere clavis genomen alsof het zangers van een volleerde schola betrof.

Deze inspanningen werden onderbroken door bezoeken aan de nabijgelegen Benedictijner abdij en aan het fraai beschilderde kerkje van Wahlwiller, met haar kruiswegstaties van Aad de Haas.

Onder de nevelige ochtend maakte de abdijskerk een imposante indruk. Een plek om even stil te zijn en te luisteren naar het gezang van een eeuwenoude vorm van mediteren, reciteren; monnikenwerk! Stil schuifelend in hun pijen, het hoofd naar links, rechts of devoot voorover gebogen; zo klinkt het lofzingen van hun gebed. Zo neemt de wierook deze klanken mee, de dag in, de ramen door, de wereld in, samen met een wolkje mensen, die de diensten kwamen bezoeken.

Van de gewijde stilte weer naar het hotel om geïnspireerd weer aan de slag te gaan. Zo ligt daar, op de hellingen van het Limburgse landschap ook het kerkje van Wahlwiller. Een oud kerkje dat net boven de huizen van het dorp uitkomt.

Maar eenmaal binnen, gaat er een andere wereld leven. Bijna sprookjesachtig zijn de bijbelfiguraties op de wanden aangebracht. "Hoest niet teveel en loop niet zo snel, want daarmee verjaag je hun aanwezigheid". Vertrouwd voor hen was de pastoor. Zijn woorden gaven uitleg aan deze verstilde beelden. Een prachtig moment in het programma.

Dr. Kurris gaf aan de cursisten ook nog een overzicht betreffende de eerste eeuwen van de christelijke liturgie en haar relatie tot de teksten en gezangen uit die tijd. Het geheel werd besloten met een themaviering in het genoemde kerkje.

Drie dagen semiologie en een eerste kennismaking met de onbegrensde rijkdommen uit de geschiedenis van het christendom. Tjonge, wat een begin, wat een tijd!

Drie dagen zonneschijn over de glooiende velden van deze prachtige omgeving.

Woorden van dank aan de cursusleiding, organisatoren en repetitoren zijn hier zeker op hun plaats. Er is nog veel te doen. ■

Op 15 augustus 1996 vierden wij met de schola *Cum Jubilo* ons twintigjarig bestaan. Bij deze gelegenheid is het goed zowel even achteruit te blikken als te kijken naar de toekomst. Het ontstaan van ons koor geschiedde in moeilijke omstandigheden. De sfeer in de kerk was in 1976 in het algemeen zeer gregoriaans-vijandig. Het gregoriaans werd beschouwd als een muziek die als functionele liturgische zang volledig afgedaan had en geen enkele boodschap meer brengen kon aan de gelovige gemeenschap. Op vele plaatsen was de volkstaal holder de bolder ingevoerd, en was het gregoriaans afgevoerd: wie de waarde van het gregoriaans durfde te verdedigen werd onder de noemer van reactionair monddood verklaard.

De concilieteksten die stelden dat het Latijn de officiële taal is van de Kerk, en dat het gregoriaans de eerste en belangrijkste religieuze muziek is, werden nauwelijks kenbaar gemaakt, laat staan toegepast.

Persoonlijk was ik sedert 1974 lid geworden van het toenmalige parochiekoor van Abele, dat onder leiding stond van wijlen onze gewaardeerde Hubert Adriaen. Deze groep, die als pretentieloos parochiekoor net presteerde, had het gregoriaans op haar wekelijks repertorium bewaard: dat was de reden van mijn aansluiting. Ook hier zou het echter niet lang meer duren vooraleer de storm zou toeslaan: op zondag 11 juli 1976 werd het koor na het zingen van het *alleluia*, in volle eredienst, door de toenmalige pastoor aan de deur gezet. Vanaf dan werd het *credo* er in het Nederlands gelezen en het koor voor monddood verklaard. De zangers en vooral Hubert, waren hier sterk van onder de indruk. En, hoe moest het nu verder? Waren wij werkelijk schroot dat zomaar op straat gezet kon worden? Of zouden wij, als verdrukte christenen in de Romeinse catacomben, ons geloof verder uitzingen? We kwamen samen en zouden een poging ondernemen om, via repetities rond de keukentafel, een nieuwe groep te stichten. Hubert wou graag meewerken maar niet meer dirigeren. Een kerk waar we zouden zingen hadden we niet. Het was een moeilijke start, in het ongewisse. Niettemin begonnen we met een kern van een twaalfstal personen opnieuw te repeteren en zongen we voor de eerste maal in november 1976 op het feest van Christus Koning. Dit gebeurde in de kapel van het Vogeltje, waar de broer van Hubert kapelaan was. Bij gebrek aan een dirigent had ik de leiding van de repetities en van de groep in handen genomen.

Ondertussen kwamen we in contact met E.H. Verstraete, pastoor van Sint-Jan ter Biezen, die ons nieuw opgerichte koor *Het Gregoriaans Onze-Lieve-Vrouw-koor van Abele-Watou* met open armen ontving. Vanaf begin 1977 konden we er de repetities houden en op regelmatige tijdstippen, en op alle hoogdagen, zingen. Bovendien kon een kleine kernschola er wekelijks de H. Mis opluisteren. De definitieve start was gegeven, doch er zou nog een lange weg dienen afgelegd te worden. Vooreerst ontbrak het mezelf aan zowel muzikaal-technische als aan muzikaal-inhoudelijke vorming om de volle kracht van het gregoriaans aan de zangers te kunnen overbrengen. Opleiding was dus noodzakelijk. Er werd gezocht naar nieuw stemmenma-

teriaal en nieuwe leden. Alles resulteerde op vrij korte termijn in een voortreffelijk resultaat en na enkele jaren zat de schola in de lift. Het aantal damesstemmen breidde zich bovendien uit, zodat er langzaam overgegaan werd naar het afzonderlijk zingen tussen dames en heren.

In het begin van de jaren tachtig veranderden we van naam en traden we als *Cum Jubilo* naar buiten. We trokken tevens een zangerspij aan om de homogeniteit van de zang en van de groep te motiveren. We namen nieuwe initiatieven zoals de uitgave van ons contactblad *Cum Jubilo*, en de organisatie van het Gregoriaans Festival van Watou.

Inhoudelijk probeerden we ons verder te verdiepen in de eigenlijke boodschap van het gregoriaans, nl. het brengen van een gezongen gebed en kwamen we tot het besef dat de muziek volledig in functie staat van het woord dat haar draagt. Ook organisatorisch kreeg de groep een degelijke structurele onderbouw. Mevrouw Agnes Delbaere nam stilaan de verantwoordelijkheid voor de dames op haar schouders, zodat de damesschola een eigen profiel verwierf. Het bestuur leverde degelijk werk en het secretariaat draaide vaak op volle toeren.

In 1992 kon ik de taak van dirigent overgeven aan de heer Wim Orbie die zich sinds vier jaar inspant om de muzikale kwaliteit nog verder te verbeteren.

Op muzikaal gebied schakelde onze schola een tiental jaren geleden over op het zingen volgens de interpretatie, weergegeven in de oudste handschriften. We realiseerden opnames voor een langspeelplaat en voor een CD. We zongen voor radio en TV, en ter gelegenheid van talrijke gewone en feestelijke vieringen. In het totaal repeteerden we tijdens ons twintigjarig bestaan ongeveer duizend maal en

verzorgden we evenveel uitvoeringen.

Sinds 1976 tot nu trad er binnen de kerk eveneens een grondige mentaliteitsverandering op ten opzichte van het gregoriaans. In onze ontstaansperiode was de vijandigheid de hoofdtoon. Nadien kwam er een periode van onverschilligheid, terwijl men nu sinds enkele jaren op vele plaatsen naar een herontdekking toegaat van het gregoriaans en zijn spiritualiteit. In de profane wereld kent de interesse voor het gregoriaans nooit geziene hoogtepunten: de CD van de Spaanse abdij van Silos is nu wereldwijd verspreid over meer dan zes miljoen exemplaren. Het Gregoriaans Festival van Watou werd dit jaar bekroond met de titel van Cultureel Ambassadeur van Vlaanderen. Dit om maar enkele voorbeelden te noemen.

Welke zijn nu de hoofdlijnen in onze opdracht voor het komende decennium? Eerst en vooral het structureel verder stevig uitbouwen van onze groep en het opleiden van nieuwe zangers om de continuïteit te waarborgen. Verder dient grote aandacht gegeven te worden aan de interne muzikale en spirituele vorming. Onze stem dient immers te verkondigen wat ons hart belijdt en ons hart dient te belijden wat onze stem verkondigt. Verder dient de motivatie van de zangers strijdend te blijven; we dienen steeds verder vooruit te blikken om nooit het gevoel te krijgen dat we het bereikt hebben. Hiertoe dient er steeds blijvend hard gewerkt te worden, repetitie na repetitie, uitvoering na uitvoering. Dit alles resulteert automatisch in een optimale groepsgeest, zodat het prettig is om lid van het koor *Cum Jubilo* te zijn. ■

MEDEDELINGEN

BELANGRIJKE BIJEENKOMSTEN

Gregoriaanse Academie

Het werkjaar 1996-1997 is voor de Academie begonnen met de studiebijeenkomst op maandag 21 oktober. Bijzonder plezierig was de aanwezigheid van enkele nieuwe leden.

Fred Schneyderberg doceerde die dag het onderwerp: de onderlaag van de modaliteit.

De twee resterende zittingen vinden plaats op 27 januari en 12 mei 1997, waarbij (onder voorbehoud) aan de orde komen:

- de kritische editie van het *Graduale Romanum*
- de bibliotheek van de Paulus-abdij te Oosterhout
- het stemgebruik binnen het gregoriaans, zowel theoretisch, fysiologisch, als praktisch.

GREGORIAANS TE BELUISTEREN

Wij ontvingen van enkele schola's de volgende berichten:

Schola Cantorum Amsterdam

- De zondagsvespers zullen met ingang van 1997 eens in de twee weken gezongen worden in de Nicolaaskerk.

- 24 december 17.00 uur Kerstmetten

- 25 december 17.00 uur Kerstvespers

Info: 020 - 636 48 73.

Tilburgs Gregoriaans Koor

Deze schola is op de volgende data steeds op andere locaties te beluisteren:

1 - 8 - 21 - 24 - 25 december.

Info: 013 - 543 03 82.

BERICHTEN VAN ANDEREN

Cursussen gregoriaans

Door de Gregoriusvereniging in het bisdom Breda worden projectmatig kortlopende cursussen gregoriaans georganiseerd. Enkele malen per jaar wordt er in zes tot acht bijeenkomsten aan het gregoriaanse repertoire gewerkt, waarbij niet alleen aandacht besteed wordt aan theorie (zoals modaliteit en semiologie) maar ook veel wordt gezongen. Elk project wordt afgesloten met een vespersdienst, zodat de opgedane kennis meteen in praktijk gebracht kan worden.

Cursusplaats: Klooster Mariadal, Vincentiusstraat 7 te Roosendaal. Docent is Ike de Loos (tel. 030-289 92 49). Informatie en aanmel-

ding: Dhr. H. Muskens (tel. 0162-51 27 60, privé 076-565 57 50, Gregoriusvereniging).

Gregoriaans Festival van Watou bekroond met de titel van *Cultureel Ambassadeur van Vlaanderen 1996*.

Op dinsdag 4 juni jl. vond in het Vlaams Parlement de toekenning plaats van de titel *Cultureel Ambassadeur van Vlaanderen 1996* aan het Gregoriaans Festival van Watou. Deze hoogstaande erkenning werd uitgereikt in aanwezigheid van Luc van den Brande, Minister-President van de Vlaamse regering en van Luc Martens, Vlaams minister van Cultuur, Gezin en Welzijn.

Het Festival

In Watou organiseert het Gregoriaans Koor Cum Jubilo op 8, 9, 10 en 11 mei 1997 het "Zesde Internationaal Festival van het Gregoriaans", dat in het teken staat van het gregoriaans als universele muziek. Er steekt een tijdsdimensie in deze universaliteit. Sinds meer dan veertie eeuwen bestaat deze gregoriaans expressie. Gedurende al die tijd kwamen mensen bijeen om met dezelfde zang samen de liturgie te beleven. Deze samenklank bleef door de eeuwen intact en kan weerstaan aan zoveel historische verscheidenheid. Ook een ruimtelijke dimensie kan worden onderkend in de universaliteit van het gregoriaans. Dit universeel karakter wordt onderstreept door de deelneming van koren uit Noord-, Zuid- en Oost-Europa en uit het Verre Oosten.

Dit Festival bezit een eigen karakter; het is een feestelijke ontmoeting, een harmonische samenklank van hen die een levende belangstelling hebben voor het gregoriaans als liturgische muziek. Dit Festival is tevens een diepmenselijk samenklank: zowel hij die het gregoriaans uitbundig uitzingt, als hij die het luisterend meebeleeft, wordt bewogen door de nobele eenvoud en de rake expressiekracht van deze zang.

Dit Festival is tenslotte een universele samenklank: zowel hij die met deze muziek niet vertrouwd is, als hij, die ze sinds jaren bestudeert, ervaart de enthousiaste band van diepe eenheid tussen alle aanwezigen.

Naast vijf schola's uit Vlaanderen, nemen er achttien befaamde buitenlandse koren aan deze feestelijke muzikale bijeenkomst deel.

Tenslotte wordt er in de marge van dit Festival een hoogstaand colloquium ingericht met buitenlandse sprekers. ■

LITURGISCHE KALENDER

december 1996, januari en februari 1997

B-cyclus

zondag 1 december
zondag 8 december
maandag 9 december

zondag 15 december
zondag 22 december
woensdag 25 december
donderdag 26 december
vrijdag 27 december
zaterdag 28 december

zondag 29 december

woensdag 1 januari
zondag 5 januari
zondag 12 januari
zondag 19 januari
zaterdag 25 januari
zondag 26 januari

zondag 2 februari
zondag 9 februari
woensdag 12 februari
vrijdag 14 februari

zondag 16 februari
zaterdag 22 februari
zondag 23 februari

Eerste zondag van de advent
Tweede zondag van de advent
Hoogfeest van de Onbevleete Ontvangenis van de heilige maagd Maria
Derde zondag van de advent
Vierde zondag van de advent
Hoogfeest van Kerstmis, Geboorte van de Heer
Feest van de H. Stefanus, eerste martelaar
Feest van de H. Johannes, apostel en evangelist
Feest van de HH. Onnozele Kinderen, martelaren
Feest van de H. Familie

Hoogfeest van de H. Maria, Moeder van God
Hoogfeest van de Openbaring des Heren
Feest van de Doop van de Heer
Tweede zondag door het jaar
Feest van de Bekering van de H. apostel Paulus
Derde zondag door het jaar

Feest van de Opdracht van de Heer in de tempel
Vijfde zondag door het jaar
Aswoensdag, begin van de Veertigdagentijd
Feest van de HH. Cyrillus en Methodius, patronen van Europa
Eerste zondag van de veertigdagentijd
Feest van Sint Petrus' Stoel
Tweede zondag van de veertigdagentijd ■

INHOUD

Van de redactie	129
Van de penningmeester	129
De geschiedenis van het Kathedrale Officie <i>Arnoud Heerings</i>	130
De ambrosiaanse Lucernaria <i>Joost van Gemert</i>	140
Aarde, plaats van leven <i>Ton Peters o.f.m.</i>	150
De aarde opent haar schoot <i>Marie-Louise Egbers</i>	157
Psallite Sapienter: Schola Hartkeriana. CD bespreking <i>Ike de Loos</i>	161
Jan Valkestijn: Vormen en stijlen in het gregoriaans. Boekbespreking <i>Ike de Loos</i>	162
Een cursus met een kriebel in de keel? <i>Vincent Nije Bijvank</i>	164
Gregoriaans koor Cum Jubilo <i>Bernard Deheegher</i>	165
Mededelingen	168
Liturgische kalender	
Inhoud jaargang 21 (1996)	bijlage